

Anmeldelser

Geschichte Schleswig-Holsteins

Udg. af Olav Klose for Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Bd. 6. Herzogtümer im Gesamtstaat 1721-1830. 427 s.

Det bind af den nye Slesvig-Holstens historie, som behandler årene fra 1721 til 1830, er dels skrevet af værkets redaktør, lederen af Landesbibliothek i Kiel Olav Klose, dels af Chr. Degn, begge erfarne forskere, som er dybt fortrolige med de to hertugdømmers historie. Olav Klose behandler årene 1721-1773, mens Chr. Degn tager sig af den følgende tid.

Olav Klose har kaldt sit afsnit for »genforeningens årtier«, og det er da også de mange problemer i forbindelse med genoprettelsen af hertugdømmernes udelthed, som nok stærkest har fanget forfatterens interesse. Han begynder med arvehyldningen 1721 og giver derefter en kort skildring af de danske konger, af deres ledende medarbejdere i det politiske og administrative liv og af selve styret i de kongelige dele af hertugdømmerne. Derefter gives en tilsvarende redegørelse for de gottorpske fyrster og deres mænd og forvaltningen af det lille gottorpske hertugdømme. Der berettes indgående om, hvorledes de splittede dele af hertugdømmerne på ny føjes ind i helheden. Først rigsgrevskabet Rantzau, som blev beslaglagt, efter at grev Chr. Detlef i 1721 var blevet myrdet, og hans broder Wilhelm Adolf var blevet beskyldt og dømt for brodermord. Det lille nordborgske hertugdømme vendte tilbage til kronen 1729, da Friedrich Karl overtog hertugdømmet Plön, som blev forenet med den øvrige del af Holsten efter hertugens død 1761. Da den sidste hertug af Glücksborg var død 1779, var også denne linie af det sønderborgske hus uddød, og de glücksborgske besiddelser på begge sider af Flensborg fjord kunne genforenes med den kongelige del.

Det store og afgørende problem var dog det gottorpske hus. I en række år var Danmarks forhold til Gottorp langt det vigtigste udenrigspolitiske spørgsmål. Da gottorperen storfyrst Karl Peter Ulrich i 1762 havde bestøget zartronen som Peter 3, ønskede han krig med det forhadte Danmark. Krigen blev kun undgået ved, at hans gemalinde, Katharina 2, kort efter tog magten i Rusland. Efter lange forhandlinger lykkedes det at få løst spørgsmålet ved den provisoriske mageskiftetraktat af

1767, endelig godkendt 1773. Også den gottorpske del af Holsten kunne nu underlægges den danske konge, og faren fra øst var overvundet. Olav Klose giver en god og klar redegørelse for disse udviklede politiske forhold, der var af så afgørende betydning for hertugdømmerne såvel som for kongeriget.

Efter disse skildringer af de politiske forhold gives i tre kapitler en oversigt over stænderne og befolkningen, handel og industri samt åndsliv. Behandlingen synes noget skematisk, vel nok fordi der kun er afsat lidt plads til disse så vigtige spørgsmål. Mest udførlig — og værdifuldest — er redegørelsen for de sproglige forhold, hvor der er foretaget en statusopgørelse over kirkesprog og folkesprog omkring 1740, bl. a. på grundlag af visitationsberetninger. Man er enig med dr. Klose, når han s. 121 skriver, at det er vanskeligt at forstå de gejstlige og verdslige embedsmænds stilling til sprogproblemet, »und man muss jener Erklärung des Gottorfer Oberkonsistoriums vom 31. Mai 1765 zustimmen, dass sich Prediger und Schulmeister nach den Gemeinden und nicht diese sich nach jenen richten sollten«.

Chr. Degns skildring af tiden 1773-1830 omfatter den største del af bindet. Det er også naturligt, thi her er tale om årtier, som blev afgørende for hertugdømmernes senere skæbne. Også i Degns skildring spiller de politiske forhold en betydelig rolle. Med rette fremhæver han A. P. Bernstorffs store betydning i disse år. Han fortæller om hans udenrigspolitik og beretter om hans forhold til hertugdømmerne, især til ridderskabet. Det var A. P. Bernstorffs politik at skabe et godt forhold mellem dette og regeringskredsen i København. Det var en vanskelig opgave, og den lykkedes kun i kraft af Bernstorffs store diplomatiske dygtighed og den respekt, der stod om hans person. Da han var død 1797, opstod der hurtigt en spænding mellem de ledende kredse i ridderskabet på den ene side og kronprinsen og hans rådgivere på den anden. Ridderskabet kæmpede for at bevare sine privilegier, først og fremmest skattebevillingsretten, og de ønskede at blive anset som hertugdømmernes stænder, der skulle have indflydelse på den politiske udvikling. Kronprinsen var enevældens mand, og ridderskabets megen tale om privilegier stemte ham ikke til velvilje. Der kan ikke være tvivl om, at han og hans nærmeste rådgivere ønskede gennemført en vis ensartethed i hele monarkiet, bl. a. også med hensyn til lovgivningen. Ramrende siger Chr. Degn, at A. P. Bernstorffs politiske idé var enighed, den unge herskers mål enhed. Det lykkedes også på flere områder at virkeliggøre dette mål, bl. a. i militærlovgivningen og i den nye hoverilov fra 1805, som først og fremmest skyldtes Chr. Ditlev Reventlows indsats. Begge bygger de på de tilsvarende danske love. Man kan måske med en vis ret tale om

et forsøg på en »danisering«, men udtrykket må dog i almindelighed ikke forstås i betydningen fordanske. Når man lagde så stor vægt på, at man skulle stræbe henimod at gøre forholdene i hele monarkiet så ensartede som muligt, var man i overensstemmelse med den politiske og økonomiske ideologi, som havde gennemsyret så mange af tidens ledende mænd, den tyske kameeralisme, der i høj grad byggede på den tyske naturret. Hvis man gennemgår det store kompleks af reformer, som blev gennemført i hertugdømmerne i årene før 1814, vil man se, at de samme spørgsmål gang på gang var blevet taget op til diskussion af de førende kameeralistiske skribenter.

I et omfangsrigt afsnit behandler Chr. Degn de store landbrugsreformer, først og fremmest ophævelsen af livegenskabet og de mange problemer, der står i forbindelse dermed. Det er et velskrevet afsnit, som bygger på nye, dybtgående studier. Her er f. eks. for første gang ridderskabets såre betydningsfulde arkiv blevet benyttet. Som naturligt er, indtager selve skildringen af den politiske kamp om livegenskabets ophævelse en stor plads i skildringen. Man kunne her vel have ønsket at høre lidt mere om, hvorledes de store praktiske reformer blev gennemført rundt om på gårdene. Han gør også i skildringen af livegenskabslovens forhistorie Tyske Kancelli uret. Fejlen er dog vel forståelig, fordi han bygger på en udtalelse af Chr. Ditlev Reventlow i et brev fra 1805, hvori han udtalte, at først da J. S. Møsting — som Degn bedømmer meget hårdt, uden tvivl for hårdt — den 6. november 1804 blev præsident for Tyske Kancelli, tog man »over hals og hoved« fat på sagen. Dette er rent faktisk forkert. Allerede i maj 1803 begyndte kancelliet at behandle spørgsmålet, og da Møsting tiltrådte, havde der fundet indgående drøftelser sted med de to overretter og ridderskabet. Den 2. november, altså fire dage før Møstings udnævnelse, fandt den afgørende forhandling sted i statsrådet. Reventlow deltog ikke i dette møde.

Årtierne før og efter 1800 er ikke blot en tid, da så meget nyt blev til i de to hertugdømmer, og da samfundet på så mange måder blev omformet. Det er også en tid, da der var et rigt åndeligt liv i Slesvig og i Holsten. Der er et vældigt materiale til belysning heraf, og Otto Brandts store bog om åndsliv og politik i disse år har ryddet ageren. Chr. Degn giver dog en selvstændig og dygtig skildring af de religiøse og ideologiske modsætninger i hertugdømmerne. Der var flere åndelige centre: Augustenborg, hvor den — man må vel nok sige på sin vis — frihedsbegeistrede og såre rationalistiske hertug Frederik Christian residerede, Plön, hvor den store publicist August Hennings var amtmand, Eutin, hvor digteren F. L. Stolberg var den førende personlighed, og hvor Johann Heinrich Voss, den store elsker af antiken, var rektor. Endelig kredsen af universitetslærere i

Kiel og de pietistiske cirkler på Emkendorf, hvor ridderskabets ledende mand Fritz Reventlow sammen med den smukke, men svage Julie, Ernst Schimmelmans søster, skabte et kunstens tempel og blev midtpunktet i en religiøs kreds, som med forbitrelse vendte sig mod rationalismen.

De to sidste kapitler handler om den napoleonske tid og skildrer den politiske forvirring, som fulgte med det engelske angreb på København 1807 og Danmarks deltagelse i krigen på »korsikanerens« side. I afsnittet om forfatningskampen og den nationale bevægelse 1814-30 fortælles om forsøgene på at opnå en forfatning. Ridderskabet krævede indkaldelse af en landdag. Men kong Frederik ønskede ikke nogen forfatning for de to hertugdømmer, og i Europa blæste der ikke i disse år nogen mild vind, når det gjaldt folkenes frihed. I sin berømte Waterloo-tale 1815 havde ridderskabets sekretær, historikeren professor Dahlmann med stor lidenskab bekendte sig til et forenet Tyskland, et Tyskland, hvortil ikke blot Holsten, men også Slesvig hørte. Diskussionen om en forfatning blev fortsat i de følgende år, og forfatningspetitionerne tog fart. Det blev mere og mere klart, at det, man nu ønskede, ikke var en adelig repræsentation, men en folkets repræsentation, hvor også de andre stænder kunne gøre sine synspunkter gældende. Det var ikke det, Fritz Reventlow og hans ligesindede havde villet. Han frygtede de »ultraliberale« og »demokraterne«, og han kom, siger Degn, mere og mere til den overbevisning, »dass Adel und König gegen den »Schwindelgeist« zusammenhalten sollten«. 1818 blev han dansk gesandt, og dermed var Emkendorfs rolle udspillet.

Tiden fra 1797, da Bernstorff døde, og frem til 1830 er på mange måder en politisk grotid. Meget af det, der vokser frem efter 1830, var begyndt at spire i disse år. Den sprængning af helstaten, som kom i 1848, har mange årsager. At klarlægge disse er at udrede et uhyre kompliceret net af konkrete begivenheder og ideologiske problemer. Men det første brud mellem København og hertugdømmerne kom, da kronprinsens absolutistiske enhedsbestræbelser stødte sammen med ridderskabets aristokratiske krav om at bevare de gamle privilegier. Og det må ikke glemmes, at Fritz Reventlow ikke blot var aristokrat, han var også tysk aristokrat.

I det foreliggende bind af Geschichte Schleswig-Holsteins ligger hovedvægten vel nok på Holsten, og Slesvig — ikke mindst Nord-slesvig — spiller en mindre betydningsfuld rolle. Det er naturligt begrundet i forholdene, som de dengang var. Åndeligt såvel som økonomisk lå tyngdepunktet i Holsten. Værket er i sig selv en god historisk skildring, som er værd at læse, og det får en særlig værdi for os, fordi vi derigennem bliver fortrolig med problemer og forhold, som det ellers kan være svært at skaffe sig viden om,

men som vi må kende for fuldt ud at forstå Sønderjyllands historie.

Det vil altid kunne diskuteres, hvad der skal tages med i et mere sammenfattende historisk værk. Det forekommer mig dog, at man med nogen ret vil kunne indvende, at behandlingen af hertugdømmernes økonomiske historie, handel, skibsfart, industri, håndværk og landbrugets økonomiske problemer, er blevet noget stedmoderligt behandlet. Det samme gælder arkitektur og kunst. Nu og da kunne man vel også have ønsket en mere indgående skildring af den almindelige økonomiske baggrund for udviklingen, ikke mindst landbrugskrisen i 1730'erne og den økonomiske opgang, der begynder omkring 1750. Man undrer sig også over, at forfatterne ikke i højere grad har gjort rede for den almindelige europæiske baggrund, for de ideer, der beherskede datidens mænd, både når det gjaldt økonomiske teorier og livsanskuelse, så meget desto mere som der her er tale om en stærk påvirkning fra den tyske kulturverden. Men som sagt, en vurdering af, hvorledes stoffet skal fordeles, må nu engang blive subjektiv, og de her fremførte indvendinger skal ikke svække indtrykket af, at bind 6 af *Geschichte Schleswig-Holsteins* er et værdifuldt værk, der ikke blot giver god og saglig viden, men også på en række punkter har udvidet vort kendskab til de to hertugdømmers historie.

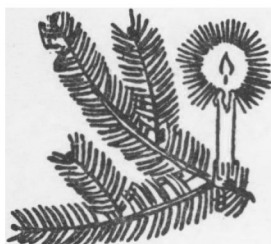
Johan Hvidtfeldt.

Kegnæs 1615-1965. Træk af Kegnæs sogns historie

Udgivet i anledning af sognets 350-årige beståen 1965. 244 s., ill.

Det er i grunden ganske ejendommeligt, at den egn af Nord-slesvig, hvor den lokalhistoriske interesse fra gammel tid har været mest levende, først nu har fået en egentlig sognehistorie. I serien »Fra Als og Sundeved«, der fra 1926 er blevet udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved, er der af den overmåde flittige, nu afdøde museumsinspektør Jens Raben leveret mange, men ofte lidt tilfældige bidrag til de alsiske og sundevedske sognes historie, men først nu ved Kegnæs sogns 350-års jubilæum har man kunnet udsende en egentlig sognehistorie. Andetsteds inden for amtet arbejder mindre grupper med at få deres sogns historie skrevet og udgivet, men det blev amtets yngste sogn, der kom først, og det skal straks indledningsvis siges, at de Kegnæs-folk i det hele og store har skilt sig godt fra deres arbejde. På bordet foran os ligger en også i det ydre tiltalende bog, som man nok mange steder vil misunde det jubilerende sogn.

Rent praktisk har man tilrettelagt arbejdet således, at et 6-mands udvalg bestående af 5 »indfødte«, suppleret med muse-

Nyheder og andre

GAVEIDEER *til julen*

fra

Historisk Samfund for Sønderjylland

Andreas Øster:

Barn i Herrnhuternes Christiansfeld

Som det seneste bind i den lille serie udsendtes i begyndelsen af november denne fortryllende lille erindringsbog om livet i Brødremenighedens Christiansfeld i tiden omkring århundredskiftet. Vi var allerede på forhånd klar over, at det var en af de allerbedste erindringsbøger, Historisk Samfund for Sønderjylland hidtil havde fået lov til at udsende, og anmeldelserne har da også fuldtud bekræftet denne formodning.

Bogen blev trykt i begrænset oplag, og salget har allerede været så stort, at vi ikke kan love at have bogen på lager til næste jul. Vi kan derfor kun råde Dem til at anskaffe bogen nu. Hvis De allerede har læst den, vil De sikkert give os ret i, at det er den helt rigtige julegaveidé ikke blot til historisk interesserede blandt Deres venner og bekendte, men simpelthen til alle, der holder af at læse en god bog.

Bogen sælges kun indbundet, men prisen er alligevel så lav, at alle vil kunne anskaffe den. Til vore medlemmer sælges bogen for kr. 6,00 + forsendelsesomkostninger, bogladeprisen er kr. 12,00.

Benyt Dem allerede i dag af vedlagte bestillingskort — i næste uge er det måske allerede forsent!

Vor anden nyhed i efteråret var »kun« et genoptryk, men i udvidet og omformet skikkelse, nemlig

Johan Hvidtfeldt:

Slægtshistoriske studier i Sønderjylland

2. reviderede og udvidede udgave ved *Hans H. Worsøe*.

Den lille håndbog er uundværlig for alle, der ønsker at vide noget om deres slægts historie. Der er kapitler om de forskellige former for slægtshistorisk arbejde, om mundtlige, trykte og dupliserede kilder, om arkivernes materiale og endelig om slægtshistorisk materiale i Syd-

BREVKORT

Porto
40
øre

Historisk Samfund for Sønderjylland

Ekspeditionen

Landsarkivet

ÅBENRÅ

umsinspektør Jørgen Slettebo, har taget sig af de rent praktiske opgaver, hvoraf den vigtigste utvivlsomt har været at fremskaffe de penge, der var nødvendige ved bogens udgivelse. Udvalget oplyser iøvrigt i forordet, at tanken om udgivelsen af sognehistorien er opstået vinteren 1961-62 under en aftenhøjskole, der havde sognets historie som emne, og hvor en række hjemlige kræfter, suppleret med museumsinspektør Slettebo, optrådte som foredragsholdere. Arrangørerne af aftenhøjskolen dannede et »Historisk Samfund for Kegnæs sogn«, og denne sogneforenings første opgave blev udgivelsen af en sognehistorie. Senere ned-sattes et redaktionsudvalg bestående af nylig afdøde førstelærer Georg Andreasen, hvis historiske interesse tidligere havde gjort sig gældende ved oprettelsen af en lille sognesamling, af sognepræst Hans Madsen, der mødte med erfaringer fra udgivelsen af »Bjolderup sogns historie«, og af museumsinspektør Jørgen Slettebo, sekretær i Historisk Samfund for Als og Sundeved.

I den ovennævnte serie »Fra Als og Sundeved« har sognefoged Frederik Hansen 1931 fået udsendt en lille bog om Kegnæs. Heri er der en del stof, der har kunnet bruges som udgangspunkt for de videregående studier, der måtte foretages. Den trykte litteratur er blevet gennempløjet, og man har slidt i det med indsamling af traditionsstof og med læsning i de ikke altid lige let tilgængelige arkivalske kilder. Stoffet er blevet delt mellem de forskellige medarbejdere, thi fra første færd har man været klar over, at skulle opgaven løses til den fastsatte frist, måtte man være flere om arbejdet og æren. Bogen er således et samarbejde med J. Bladt, senior, Georg Andreasen, H. Madsen og H. Bertelsen som hovedbidragsydere. O. Behrends indleder med et lille kapitel om halvøens naturforhold, især behandler han fuglelivet. Det vil jo altid kunne diskuteres, om et kapitel af denne art hører hjemme i en sognehistorie, men her hvor naturforholdene på mange måder er særegne, finder jeg det rimeligt, at kapitlet er med, for så vidt som det er med til at give baggrunden for sognets udvikling. For andre sognes vedkommende ville jeg nok stille mig mere skeptisk. Man skal være varsom med at blande historie og naturfag sammen.

Jørgen Slettebo afslører, at sognet har en historie forud for 1615. Halvøen har, som oldtidslevn viser, været beboet indtil jernalderen. Derefter er den blevet bevokset med skov, og man kan vel i denne forbindelse tale om urskov, der ikke blot blev et godt jagtrevir, men som også senere gav næring til store flokke oldensvin, der dog efterhånden ødelagde skoven i en sådan grad, at den meget aktive hertug Hans den Yngre for at øge sine indtægter så en fordel i at kolonisere halvøen og grundlægge Kegnæs sogn. Om kolonisationen er optrykt en digterisk, romantisk beretning af forfatterinden Thilde Svensson. En og

anden vil måske kritisere, at denne skildring er kommet med i sognehistorien — men lad denne lille velskrevne opsats stå, som den er. En del af dens historiske fejltagelser og unøjagtigheder er rettet i andre af bogens kapitler. Der må i en sognehistorie også gerne være læsestof, der kan tale til hjertet. En sognehistorie skrives for de mange, ikke for de få specialister. Også i andre af bogens bidrag er der fejl eller oplysninger, der ikke kan stå for en nærmere kritik. Man ville nok have gjort klogt i, om man havde forsynet alle bidragene med kildehenvisninger, for eksempel som det er gjort i »Bjolderup sogns historie« eller i købstadshistorierne. Derved havde man nok tvunget de enkelte medarbejdere til at overveje endnu en gang, om de nu også havde dokumentation for de oplysninger, de fremsætter på tryk, og som derfor af mange af bogens læsere givetvis vil blive opfattet som den rene og pure sandhed. Når for eksempel H. Madsen nævner, at sognets første præst, Peter Garlstedt (død 1642), har haft en lyttende menighed, er dette gætterier, og hvorfor skulle Kegnæs egentlig have udmærket sig med fromhed fremfor andre egne i landsdelen. Ingen kilder melder herom. Noget senere meddeles da også, at pastor Lorenz Nissen i begyndelsen af 1800-årene beretter om en udbredt hedensk overtro, og den er vel ikke just vokset siden 1600-årene. Det ville have været nok så vigtigt at berette lidt mere udførligt om Kegnæs sogns særstilling som hørende under den slesvigske generalsuperintendent i modsætning til de øvrige landsogne på Als, der hørte under Fyns stift, fra 1819 under det lille alsiske bispedømme. Herom hører vi så godt som intet, men får tværtimod indtryk af, at der ingen forskel er på kongerigsk og slesvigske lovgivning på kirkens og skolens område. I stedet for at bygge fremstillingen på kongerigske instrukser og forordninger burde man være søgt til slesvigske kilder.

Der kan vel også fremsættes nogle kritiske bemærkninger med hensyn til dispositionen; for eksempel vil nogle læsere nok undre sig over den eiendommelige sammenkobling i et kapitel om »sygeforsikring og post- og telekommunikation« — vel fordi forfatteren både er sygekassemand og ansat under postvæsenet. Og man vil måske ærgre sig lidt over de talrige trykfejl. De burde have været undgået, når redaktionen har været sammensat af en præst, en lærer og en museumsinspektør.

Alt i alt er der dog god grund til at udtrykke tilfredshed over, at man nu også i Sønderborg amt har fået en sognehistorie, og det må håbes, at den må virke inspirerende på andre egne af amtet, således at man der kan få taget sig sammen til at få en bog skrevet og udgivet. Udsendelsen af Kegnæs-bogen har vist, at hvor der er vilje, er der også en vej.

Peter Kr. Iversen.

Jørgen Mågård: Tysk fangelejr i Danmark

Steen Hasselbalchs forlag 1964. 168 s. Ill.

Ved en forhandling med dr. Best den 25. januar 1944 rejste udenrigsministeriets direktør Nils Svenningsen spørgsmålet om en lejr her i landet til internering af dem, som tyskerne havde arresteret. På denne måde håbede man at hindre de mange deportationer af danske til de tyske Kz-lejre. Først i marts kom der gang i forhandlingerne, som førte til, at der lidt nord for grænsen blev indrettet en lejr, der kunne rumme 1500 fanger. Det var dog et uomgængeligt tysk krav, at lejren skulle ligge i umiddelbar nærhed af grænsen. Fra dansk side var det klart tilkendegivet, at forudsætningen for lejrens oprettelse måtte være, at de allerede deporterede blev ført tilbage, og at deportationerne til Tyskland ophørte. Som bekendt blev disse forudsætninger ikke opfyldt. Lederen af det tyske mindretal, dr. Jens Møller, havde, straks han fik nys om planerne, overfor dr. Best protesteret mod, at lejren blev placeret i Nordslesvig. Senere gav han ordre til, at medlemmer af folkegruppen ikke måtte tage arbejde i lejren. Den 13. august 1944 begyndte »Polizeigefangenzlager Frøslev« sin tilværelse, da 741 internerede fra Horserød ankom til lejren.

I de illegale blade vendte man sig skarpt mod tanken om en koncentrationslejr i Danmark, man måtte, hed det, forlange, »at vore myndigheder ikke besudler sig med denne sag«. Man frygtede, at tyskerne engang ville føre alle de internerede til Tyskland eller eventuelt ville sprænge hele lejren i luften og på den måde »tage livet af vore patrioter«. Enhver kunne forstå, at en sådan fare eksisterede, men for de danske myndigheder måtte det afgørende være, at der blev gjort et forsøg på at standse deportationerne til de tyske dødslejre eller i hvert fald få antallet bragt ned til det mindst mulige. Heldigvis viste det sig, at den illegale presses spådomme ikke gik i opfyldelse. Selvom deportationerne ikke hørte op, har Frøslev-lejren reddet mange danskes liv.

Den lille bog om Frøslev-lejren, som bibliotekar Jørgen Mågård har udgivet, indeholder en del redegørelser, som tidligere har været trykt. Der er jo en omfattende litteratur om modstandskamp og fangelejre, og allerede 1945 udgav Folmer Schiøtt en skildring fra lejren: *Fange i Frøslev*. Der er dog også meget nyt i bogen. Forfatteren selv har givet korte og gode beretninger om lejrens almindelige historie, bl. a. om dens tilblivelse. Med stor interesse læser man den skildring, som den danske lejrleder, nuværende generalmajor P. M. Digman, har givet af lejrens ledelse og livet i lejren. Det er værdifuld historieskrivning.

Pastor Hans Magle giver en god redegørelse for det kirkelige og pædagogiske arbejde i lejren, forfatteren Mads Nissen Styrk fortæller spændende om sin vellykkede flugt fra lejren. Han blev på ny arresteret den 3. februar 1945, dog under et andet navn. Atter gik turen til Frøslev, hvor han på en måde levede »under jorden«, indtil befrielsen kom. Overlæge Jes Jessen giver en udmærket redegørelse for det store arbejde, som blev udført af de danske læger, der var interneret i lejren. Ved kapitulationen var der ikke mindre end 30. Vanskelighederne var store, men de fleste blev overvundet, og i betragtning af forholdene var sundhedsforholdene tilfredsstillende. Lægernes arbejde var ikke forgæves. I bogen gengives også et brev, som den kendte tyske præst i Åbenrå, pastor C. Beuck, har skrevet til pastor Magle i maj 1945, og hvori han fortæller om et besøg hos den tyske lejrkommandant SS-Sturmbannführer Hillgärtner. Efter anmodning fra danske kolleger ville han prøve at få udvirket tilladelse til regelmæssige gudstjenester, og at der blev sørget for sjælesorg for de internerede. SS-manden var fuldstændig afvisende. Der var ingen mulighed for at få selv det mindste ønske opfyldt.

Fremtidens forskning vil uden tvivl hente meget nyt materiale frem til belysning af det mærkelige kapitel i besættelsestidens historie, som hedder Frøslev-lejren. For den, der idag vil vide lidt om livet i lejren og dens almindelige historie, giver Mågårds bog god oplysning. Den er velskrevet, og skildringen er levende, letlæst og dog nøgtern.

Johan Hvidtfeldt.

Jacob Fabricius den Yngres Optegnelser 1617-1644

Udgivet af A. Andersen. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 32, 1964. 477 s.

Har man tidligere — f. eks. gennem læsning af E. Feddersens afhandling om kryptocalvinismen ved Gottorp-hoffet eller af H. V. Gregersens bog om Niels Heldvad¹ — været indenfor på Gottorp slot i de første årtier af d. 17. århundrede og været vidne til de begivenheder af kirkelig art, som udspillede der med følger langt ud over vor landsdel, griber man med spænding ovennævnte digre bind for at få at vide, hvilke tilstande der i de næste årtier, da den calvinistisk sindede hertug Johann Adolf var blevet efterfulgt af sin anderledes indstillede søn Frederik III, kom til at råde i kredsen af mænd på Gottorp. Og man skuffes ikke i sin forventning om mange nye oplysninger og belysninger.

Den i førstnævnte hertugs regeringstid så hårdt prøvede generalsuperintendent Jacob Fabricius' søn af samme navn — Jacob Fabricius den Yngre (1588-1645), gennem 18 år faderens med-

hjælper i udøvelsen af det højeste kirkelige embede indenfor det lille fyrstendømme og i 5 år hans efterfølger deri — har efterladt sig en række optegnelser, påbegyndte i 1617 og afsluttede i 1644 uden dog at dække samtlige mellemliggende år. Vidt forskellige i indhold er de affattede dels på plattysk, dels på latin og findes nu i et 380 sider tykt bind i Det kongelige Bibliotek i København. Udgiveren af disse optegnelser, pastor emer. Anders Andersen i Haderslev, har i sandhed stået overfor en krævende opgave på grund af håndskriftets særlige karakter og mange vanskeligheder ved at læse og oversætte det. Dette må tages med i betragtning, om der her og der i tekstudgaven og i oversættelsen kan påvises fejl. De bør ingenlunde nedsætte værdien af det imponerende arbejde, der her er ydet for at åbne alle historisk interesserede adgang til denne så interessante kilde til ældre slesvigsk historie. Og den respekt, man får for udgiverens lærdom ved at læse selve teksten og oversættelsen, bliver ikke mindre under læsningen af de 60 tættrykte sider noter, hvorigennem pastor Andersen hjælper læseren ind på livet af det vældige persongalleri, som passerer igennem optegnelserne, og indenfor hvilket identificeringen af adskillige navne har krævet stor møje.

Et efter sit indhold så omfattende dokument som Jacob Fabricius' optegnelser kan betragtes fra meget forskellige synsvinkler alt efter, om læserens ærinde er at vinde lys til udforskningen af den politiske eller den kirkelige eller den lokale og personale historie. For enhver interesse er her en mængde nyt stof at hente, eftersom forfatteren i kraft af sit embede og udfra sin stadige omgang med Gottorp-hoffets ledende skikkelser har meget at berette fra livets forskellige områder. Det kan derfor være vanskeligt at vælge, hvilken side af værket en anmelder skal pege mest på — thi at pege på dem alle ville sprænge rammerne for en anmeldelse. Men da i dette tilfælde både forfatteren og anmelderen er Kirkens tjenere, må det vist betragtes som nærliggende og forklarligt, når i det følgende optegnelsernes bidrag til belysning af kirkehistorien særligt fremdrages.

Noget særligt interessant er i denne forbindelse de nærbilleder af personer, som gives her. Det, som man under arbejdet med en svunden tid ofte ønsker sig: at kunne møde dens mennesker så at sige ligeså bogstaveligt, som man møder sine samtidige, at kunne komme bag på dem og høre dem tale sammen, at se dem i deres egne omgivelser midt i deres nu svundne, usminkede hverdag og således opleve dem ikke, som de ønskede at være — og som de derfor ofte fremstillede sig selv i deres efterladte skrifter — men som de var på godt og ondt i den situation, der ikke tænktes skriftligt overleveret til eftertiden — det er der her rig mulighed for gennem optegnelsernes mange gengivelser af samtaler og noteringer af nyligt passerede hændelser.

Blandt de herved givne nærbilleder af tidens personer må vi således nævne billedet af hertugen selv, Frederik III. Stærkt må han have adskilt sig fra mange af samtidens fyrster. Se ham f. eks. sidde ved taflet en helligdag samtalende med sine mænd om vanskelighederne ved at forstå apostelen Paulus' breve (S. 49)! Eller hør ham udtale sin dybe respekt for Bibelens hellige ord (375)! En præsts udtalelse til Fabricius: »I har en meget rosværdig og from fyrste« (76) kan vi kun istemme, når vi hører hertugen selv udtale: »Ja, det ville være godt, hvis vi kunne være mere hellige«, og: »Jeg holder for, at den, der troligt tager sig af sit kald og embede, han beder også samtidig« (72 og 73). Et stærkt indtryk af hans personlighed giver også hans ord til hans gamle biskop, Jacob Fabricius den Ældre om det betænkelige i at give en præst et bestemt embede imod vedkommende menigheds ønske: »Han tænker måske, jeg skulle gøre det af min magtfuldkommenhed, og jeg kunne vel nok gøre det, men jeg ved ikke, om det går an; når menigheden ikke kan lide præsten, bliver det til liden opbyggelse« (137). Ligesom også hans personlige fromhed anes, når optegnelsernes forfatter noterer, at han har hørt hertugens og hans gemalindes skriftemål (220 og 357).

Et andet interessant nærbillede får vi af Jacob Fabricius den Ældre med nye træk til belysning af denne i slesvigske kirkehistorie så betydelige mands personlighed. Hans indflydelse ved hoffet får vi en anelse om, når en præst udtaler, at hertugens fromhed må »næst efter Gud tilskrives Eders fader, som med lempe og beskedenhed forstår at omgås sådanne herrer« (76). Og hans betydning for kirken skinner igennem i disse ord af en anden præst: »Eders hr. fader er en mand, som man kan ønske sig ham — — — Han er en enestående mand, lever for sig og Gud og Kirken. Han er død for verden« (65). Adskillige indtryk af ham som luthersk kirkeleder og besindig sjælesørger giver referaterne af samtaler ved det fvrstelige bord, ved hvilket han var en hyppig gæst (49f og 115ff). Og i betragtning af de kår, han måtte friste i hertug Johann Adolfs tid, under man den gamle mand den ros, der nu ofte bliver ham til del fra indflydelsesrige mænds side (85, 110, 358 og 366) — som f. eks. når selveste hertugens kansler, dr. Erich Hedemann, udtaler: »Eders fader har gjort meget godt i disse lande og har ved sit liv givet enhver et strålende eksempel« (367). Også som prædikanten og den onbyggelige forfatter fremtræder Jacob Fabricius for os her — ikke mindst hertugen selv lyttede under hans prædikestol (85, 115 og 266). Men allerbedst har han måske karakteriseret sig selv gennem disse ord til hertugens gehejmeråd Georg Heistermann: »Det skal jo være således, at den, der er en oprigtig præst, godt kan tåle at blive mindet om sine brøst« (339) — der ligger et ægte præste- og kristensind bag disse ord. Og at vi så

i en samtale mellem optegnelsernes forfatter og enkehertuginde Augusta i Husum tillige får den oplysning, at den gamle biskop lider slemt af hæmoroïder (222), gør jo kun nærbilledet af denne mand endnu tydeligere og desto menneskeligere.

Fristende er det udfra disse optegnelser også at tegne billeder af andre særprægede slesvigske skikkelser. F. eks. af den stærke kvinde, sværnersken og forfatterinden Anna Ovena Höyers fra Ejdersted og af hele kredsen om hende, der voldte både præsterne og begge Fabricius'er en del besvær. Af den selvbevidste, stridbare sognepræst ved domkirken, Christian Sledanus. Eller af Niels Heldvad, der under sit besøg i Slesvig 1624 mismodigt siger: »Det gør mig ondt, så ofte jeg tænker på, at jeg uretfærdigt er blevet afsat fra mit embede — — — Jeg ville ønske, jeg kunne vende tilbage til mit gamle kald i Hellevad — — — Mine forfædre har dog været i den tjeneste 127 år efter hinanden« (160 og 161). Men her må også peges på det stof i værket, som er af ganske særlig interesse derved, at det tilskynder til udforskning af hidtil ikke behandlede områder indenfor slesvigsk kirkehistorie og også åbner muligheder for at komme sådanne områder ind på livet.

Således kan man f. eks. ikke læse en bog som L. Moltesens om Friedrich Brekling uden at blive opmærksom på den betydningsfulde, som den tyske theolog, generalsuperintendenten i Celle, Johann Arndt, må have haft også her i landet Slesvig.² Man aner ved beskæftigelse med vor landsdels kirkehistorie i d. 17. århundrede, at denne mands skrifter har vakt manges opmærksomhed. Og denne anelse bekræftes i høj grad gennem Jacob Fabricius' optegnelser således, at det spørgsmål melder sig: Om der ikke her ligger en ny forskningsopgave og venter på sin mand — nemlig den at klarlægge Arndts indflydelse på slesvigsk kirke- og fromhedsliv. Det er således interessant at høre, at enkehertuginde Augusta i Husum har læst hans skrifter, både bønnebogen »Paradies-Gärtlein« og det så omdiskuterede hovedværk »Vier Bücher vom Wahren Christenthumb«. Og hendes dom om disse er karakteristisk: »Arndt er i sine bønner en vakker mand. Hans bog om »Sand kristendom« kunne jeg ikke synes så godt om, for noget deri forekom mig så mærkeligt, at jeg ikke kunne forstå det« (154f). Det sidste, dunkelheden i store dele af Arndts »Wahres Christentum«, har også Christian Sledanus stødt sig på (231 og 299ff). Og man vidste i Slesvig god besked om det røre, Arndts kristendomssyn havde vakt ude i Europa, og tog i nogen grad afstand fra ham (238f). Men der var også dem, der — som f. eks. hertugens kansler — havde kendt ham personligt og så hen til ham med sympati (155, 334 og 367). Det samme gælder Arndts varme tilhænger i Holsten, præsten i Nortorf, Paul Egardus, der gennem sine mange skrifter

fik stor åndelig betydning. Også han havde i Christian Sledanus en ivrig modstander (263f og 267), mens hertugen selv beder Fabricius skaffe sig et af hans skrifter (260). Formodningen om, at den fra Johan Arndt udgående, af mystikken stærkt prægede fromhed også har sat sine spor i slesvigsk åndsliv, bekræftes således gennem optegnelserne, der herved peger på en ny forskningsopgave.

Det samme må siges om en række andre oplysninger, vi får her. Adskillige gange omtales præsten i Hamburg, Georg Dede-kens, store værk »Thesaurus Consiliorum et Decisionum«, der udkom 1623 og bestemtes at skulle købes af hver kirke som en nødvendig håndbog for præsterne (35, 155 og 203). Menighederne var imidlertid ret uvillige til at anskaffe det dyre værk i to svære foliobind. Og Fabricius og hans fader havde store vanskeligheder ved at få pengene ind og måtte gentagne gange minde de enkelte sogne om gælden (155, 163, 212f, 214 og 267f). Dette værk har altså skullet indgå i de lokale kirkebiblioteker. Og enkelte steder indenfor det gamle gottorpske område er det stadigt at finde i præsteembedets arkiv — således, så vidt anmelderen har set, f. eks. i Tønder, Burkal og Hjordkær. Nu har de slesvigske kirkebiblioteker imidlertid rummet adskillige andre værker, som idag er store sjældenheder. Men kun sørgelige rester af dette værdifulde kirkeeje er bevaret til vor tid, hvorved en vigtig side af slesvigsk kirkehistorie er blevet næsten usynlig for os. Derfor vil det nu — som allerede påpeget^a — være en vigtig opgave ikke blot at få registreret og under betryggende forhold bevaret, hvad der endnu er levnet af disse kirkebiblioteker, men herudfra samt ved hjælp af andet materiale at undersøge, hvilke bøger slesvigske præster har skullet læse og anvende som håndbøger i deres embeders udøvelse. Og også til løsningen af denne opgave bringer Fabricius' optegnelser sit vigtige bidrag.

Og så er der fra dette værk at nævne alle de små oplysninger, som vel nærmest er løbet forfatteren i pennen, men som man glæder sig over at få med, fordi de gør mange sider af datiden så levende. F. eks. hører vi hofmarskallen Dionysius von Podewils sidde ved adelsmændenes bord på slottet og nærmest forsvare den katolske kirkes lære om frelsen — hans ord herom vidner om fin theologisk sans og klar skelneevne (116f). Vi får et interessant nærbillede af en præsts besværligheder ved udgivelsen af en opbyggelsesbog — der er ingen afsætning. Og domkirkens sognepræst Sledanus vil ikke anbefale den, da »der også er så stor religiøs oplysning, at man må sige, vi kunne undvære sådanne bøger« — en uventet udtalelse af en Kirkens mand (295). Men samme mand føler sig dog ikke for oplyst til at prise den ældre Fabricius' bog om nadveren og selv bruge den som andagtsbog, før han går til alters (115). Og endelig har anmel-

deren ikke kunnet dy sig for at standse misundelig ved den lille oplysning, at præsten i Varnæs dengang havde større årlig indtægt end selveste provsten i Åbenrå (197).

Til slut skal nævnes den fortjeneste ved dette så indholdsrige værk, at det mange steder bringer stof til supplerung af et andet vigtigt værk indenfor slesvigsk historisk litteratur, nemlig Arends' så fortjenstfulde »Gejstligheden i Slesvig og Holsten«. Dette bemærkes vel ikke umiddelbart under læsningen. Men her kommer udgiverens flid og fortjeneste igen til syne. Thi i sine fyldige noter tager pastor Andersen stadigt hensyn hertil og gør opmærksom herpå. Og vi kan derfor mest passende slutte denne omtale af værket med at understrege, at uden hans værk — indledning, oversættelse og noter — ville Fabricius' optegnelser ikke kunne blive frugtbare i vore hænder som en rig kilde til fortsat beskæftigelse med landet Slesvigs så mangfoldige og spændende fortid.

NOTER OG HENVISNINGER

1. E. Feddersen: Der Kryptocalvinismus am Gottorfer Hofe unter Herzog Johann Adolf (Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, 2. Reihe, b. VIII, s. 344ff) og H. V. Gregersen: Niels Heldvad (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, Nr. 17, 1957).
2. L. J. Moltesen: Fredrick Brekling. Et Bidrag til Pietismens Udviklings Historie. København 1893.
3. Se pastor Laust Kristensens artikel »Det gamle præstebibliotek i Burkal« i SJy MSkr 1965, s. 75ff.

Urban Schröder.

Frederik Høyberg: Gennem 80 år. Erindringer fra fremmedherredømmets tid

Historisk Samfunds serie af små levnedsskildringer 1964, 136 sider.

Der kan skelnes mellem erindringer af et mere betragtede indhold og stærkt personligt prægede optegnelser. Frederik Høybergs tilhører den sidste kategori, og de er særdeles værdifulde, fordi de omfatter minder både fra de to slesvigske krige og dernæst tiden helt op mod genforeningen. De blev afsluttet i efteråret 1912 med omtalen af hustruens død i april 1910.

Det er blevet en god og velskrevet bog med en lige så fortættet som indholdsrig beskrivelse af mange forskellige oplevelser, som samtidig belyser nedskriverens personlige, men også tidens udvikling vedrørende det sønderjyske landbrug samt sociale og nationale forhold i hans vestslesvigske hjemstavn.

Frederik Høybergs hu stod helt fra barndomsårene til landbruget, uanset at han stammede fra en håndværkerfamilie, både faderen og farfaderen var farvere. Han blev født i Tønder, hvor faderen dengang havde sit virke, juleaftensdag 1832, men tre år senere flyttede familien tilbage til Ribe, hvor han kom til at opleve barndomsårene og de første ungdomsår, og hvor han arbejdede som skriver for toldkasserer Middelbo. Men det var landbruget, der trak.

De følgende år var fulde af omskiftelser for den unge Frederik Høyberg. Sommeren 1850 kom han til Knud Knudsen i Forballum, var derefter både på Trøjborg og Visby Hedegård, hvor han bl. a. blev oplært i gårdens brænderi. Sommeren 1854 fik han ansættelse hos godsejer Tesdorph på Gedsergård, et ualmindeligt godt lærested, hvor der herskede orden og disciplin. Derpå var han i nogle år i Ribe, hvor han hjalp sin broder, der havde oprettet et brænderi, vendte så tilbage til Visby Hedegård, hvor han var fra 1858-66, for derefter at opholde sig tre måneder på Spøttrup og nogle måneder på V. Vestergård. Hans uddannelse afsluttedes på en måde hos den for sit mejerivæsen kendte Lawaetz på Kalundborg Ladegård.

Rig på erfaringer, men absolut ikke på gods og penge, vendte han tilbage til Vestslesvig, hvor han forpagtede gården Nørmark i Visby sogn, som han senere blev ejer af. Her kom hans kendskab til mejeribrug ham i høj grad til gode; han havde nu en alsidig uddannelse bag sig som landmand, brænder, møller og mejerimand.

Til Knud Knudsen på Visby Hedegård stod Frederik Høyberg i et venskabeligt, han siger selv i et sønligt forhold.

En særlig oplevelse var det for Høyberg, da han i oktober 1864 var medlem af den deputation, som i Paris søgte foretræde hos

kejser Napoleon for at bede ham gribe ind til fordel for de danske nordslesvigere. Det blev til et flere dages langt ophold i den franske hovedstad, men man måtte rejse hjem med en meddelelse fra den franske udenrigsminister om, at kejseren ikke kunne blande sig i dette forhold. Måske kunne der dog, hed det i svaret, melde sig en lejlighed, hvor nationalitetsprincippet kunne gøre sig gældende. Det var altså et tyndt udbytte, men dog ligesom et forbud om artikel 5.

Høyberg var med til oprettelsen af både Sprogforeningen og Skoleforeningen. Som det vil vides, har der altid hersket en vis uenighed om, hvem der har taget initiativet til Sprogforeningens oprettelse. Høyberg mener, at æren tilkommer Monrad, men har ikke kunnet være vidende om, at Jens Jessen allerede 1875 i »Flensborg Avis« fremsatte tanken om oprettelse af folkebog-samlinger. Han har dog betegnet Monrad som foreningens egentlige stifter. Høybergs formodning synes altså at være rigtig. Han gør endvidere opmærksom på, at det var en misforståelse, når man havde påstået, at Jessen var modstander af Skoleforeningen. Han ønskede tværtimod, at arbejdet skulle udgå fra Sprogforeningen.

Høyberg omtaler også modsætningsforholdene inden for Vælgerforeningen og gennemførelsen af forslaget om, at tillidsmændene blev valgt af medlemmerne, og tilsynsrådet af tillidsmændene. Da de, der stod bag ved tanken, alle var modstandere af H. P. Hanssens politik, har aktionen nok været et led i bestræbelserne for at overtage ledelsen i denne organisation. Det værste var dog, skriver Høyberg, at H. P. Hanssen, som havde udtalt sig utilbørligt skarpt om Jessen, forlangte en uforbeholden tillids-erklæring. Hermed underforstået, at oppositionen ikke var i stand til at foreslå en anden mand som repræsentant i den tyske rigsdag.

Høybergs vej gik fra Nørmark en tid tilbage til Visby Hede-gård, og efter at han sammen med andre havde været med til at erhverve det gamle tinghus i Visby til forsamlingshus, blev han og hans hustru værtsfolk der. Det vil i dag lyde utroligt, men overskuddet af de mange møder i huset, hvor adgangen plus frit kaffebord var 30 Pf. pro persona, blev så stort, at der endog kunne betales afdrag på huset. Men det er ikke desto mindre sandt.

Da det i 1898 lykkedes tyskerne at hindre afholdelsen af et dansk nationalt møde i Tønder, gav det i virkeligheden stødet til, at man samledes om bestræbelserne for at få opført et dansk forsamlingshus i Tønder, men skønt Köllerpolitikken ikke gjorde sig så stærkt gældende i Tønder amt, blev man dog betænkelig og udsatte opførelsen. I stedet for oprettede man så 1901 med tilskud af det beløb, der var stillet til rådighed for et forsam-

lingshus, Tønder Landmandsbank. Alle disse gøremål var Frederik Høyberg selvskreven deltager i, ligesom i andre faglige og sociale sammenslutninger, som kom danskheden i Vestslesvig tilgode. Han var en af de mænd, efterslægten er tak skyldig.

Morten Kamphövener.

Bognyt

**Ture i Nord- og Sydslesvig. Politikens forlag, København, 1965.
280 sider, illustreret.**

Politikens Forlag har udsendt en lille nyttig bog: »Ture i Nord- og Sydslesvig« med tekst af redaktør N. Petersen-Høkkelbjerg, Haderslev, og bibliotekar Poul Kürstein, Slesvig, og under redaktion af Jørgen Lundø og Knud Sandvej. Foruden at være en god vejviser for dem, der gæster grænselandet, kan den velkrevne tekst næsten gøre krav på at være en lille Sønderjyllandshistorie. Man glæder sig over undervejs at blive gjort bekendt med en række interessante historiske enkeltheder, hvortil kommer, at bogen er forsynet med en række gode billeder og kort. For alle, som vil lære Nord- og Sydslesvig at kende, må bogen siges at være uundværlig.

Der gives råd og vink til ialt 21 ture, deraf kun de otte i Nordslesvig, og hver tur er vedføjet et kort med praktiske anvisninger fra start til afslutning. Indledningsvis gives gode råd til de rejsende, hvad ophold og forhold angår, navnlig for bilisternes vedkommende. Det ligger i naturens orden, at købstæderne, der som regel er udgangspunkt for turene, har fået den mest udførlige omtale. Men det er blevet til en velafbalanceret helhedsskildring, som de to forfattere har megen ære af.

I et nyt oplag bør der dog foretages nogle rettelser. Her skal blot anføres, at Åbenråhus ikke lå ved hjørnet af Vestergade og Søndergade, men ved hjørnet af Vestergade og Nybro. Og det var ikke H. M. Tofte, der oprettede Ågård Landbrugsskole, men den tidligere lærer ved Røding Højskole, apoteker J. A. Wiinsted. Endelig turde det være tilstrækkeligt klart dokumenteret, at Åbenrås berømmelige Jomfru Fanny hverken på fædrenes eller mødrenes side er af fyrstelig herkomst.

M. K.

**N. Kingo Jacobsen: Træk af Tøndermarskens naturgeografi. Med særlig henblik på morfogenesen, København 1964.
350 sider + 1 mappe kortbilag, illustreret.**

Der skal naturligvis ikke gives en egentlig anmeldelse af professor N. Kingo Jacobsens geografiske disputats i Sønderjyske Årbøger; dertil er den for speciel, men da historikere, der arbejder med vestslesvigske emner, har brug for en vis baggrundsviden om marskens natur- og jordbundsforhold, skal opmærksomheden dog også her henledes på denne store og meget dybtgående undersøgelse, hvortil forarbejderne

begyndte i 1952. Af særlig interesse må vel skildringen af inddigningens historie siges at være, selv om den egentlig ikke bringer nyt stof frem; men det er første gang, der på dansk gives en sådan større oversigt. Vigtigst for historikerne er oplysningerne om marskens bebyggelses-historie. Allerede i oldtiden har der boet mennesker på disse egne, og fra tidlig middelalder har man sikret sig mod stormfloder ved at bygge på værfter. Forfatteren har foretaget en yderst interessant arkæologisk udgravning af Fællesværft syd for Møgeltønder og sammenligner med Bantelmans tilsvarende udgravninger i Ejdersted. Også af- og bevan-dingens historie behandles. At forfatteren ikke er historiker, mærkes nogle steder. Hvad mener man for eksempel om en himmerigsmundfuld som »den gottorpske hertug, grev Hans den Ældre«. Hertug Hans var naturligvis hverken gottorper eller greve. Og med hensyn til det sproglige er det uomtvisteligt, at kog er fælleskøn, og at ordets flertalsform er koge, ikke kog. Dialektens udtale afslører dette til fulde. Og hvor-for skulle det være nødvendigt at skrive »priel« i stedet for »pril«. Stednavne halter det også lidt med hist og her. Nørre og Sønder Sødåm er vist hjemmestrikkede for henholdsvis Sødåm og Sødåmgård, hvilke sidste navne også findes på de vedlagte kort. Disse er meget interes-sante; for eksempel afslører forfatterens omhyggelige målinger, hvor Vidåen i middelalderen har slynget sig i marsken syd for Møgeltønder, og den gamle skrøne om, at man i middelalderen har kunnet sejle ind til Møgeltønder skulle vel herved være aflivet for stedse. Den fremmede ser marsklandskabet som en uendelig ensartet, vandret flade. For den »indfødte« er det dog fuldt af forskelle. Der er lavninger, hvor mennesker og dyr i regnfulde perioder vanskeligt kan færdes; der er tørvejord, hvor afgrøderne er ret konstante i tørt og fugtigt vejr, og stiv klægjord, hvor foldudbyttet bliver lille i regnfulde somre. På disse meget varierende forhold har vi nu fået en lærd videnskabelig forklaring.

P. K. I.

Johannes Chr. Nielsen: Et sønderjysk bogbinder- og boghandlerfirma og dets ejere 1765-1965. Haderslev 1965.

223 sider, illustreret.

Carl Niensens boghandel i Haderslev har i anledning af, at der er forløbet 200 år, siden forretningen startedes af Tønder-bogbinderen Christian Nissen, udsendt et festskrift, der vel nok giver virksomhedens historie gennem de forløbne år, men i nok så høj grad beretter om indehavernes deltagelse i nationalitetskampen. Denne medleven i lands-delens nationale brydninger begynde med stifterens sønnesøn, Niels Chr. Nissen, der var en af foregangsmændene ved oprettelsen af Sønderjyllands første danske avis »Dannevirke«.

I de følgende år møder vi ejerne mere eller mindre virksomme i denne kamp. Her skal det kun fremhæves, at Theodor Sabroe, som overtog bogladen i 1863, i 1867, efter at »Dannevirke« i 1864 var

blevet forbudt af tyskerne, påny begyndte udsendelsen af en dansk avis, som fik navnet »Haderslev Avis«, men senere fik den det gamle navn »Dannevirke«. Sønnen Axel Sabroe startede bladet »Modersmaalet«, og Carl Nielsen, der i 1896 overtog forretningen efter Axel Sabroe, og som allerede i 1874 var kommet i lære hos Theodor Sabroe, var ved århundredskiftet en af forgrundsfigurerne i kampen for at bevare »Dannevirke« på danske hænder, ligesom han var en af hovedmændene i den af prøjserne mod »Den blå Sangbog« førte retssag, som jubilæumsbogen skildrer meget udførligt. Carl Nielsen overdrog i 1946 bogladen til sønnen Johs. Chr. Nielsen, som under besættelsen sad arresteret hos Gestapo.

At bogen mere beskæftiger sig med Haderslev bys nationale historie end med boghandelens forretningsmæssige side, gør den ikke mindre værd, men giver et værdifuldt supplement til den lange række af bøger og afhandlinger, som siden genforeningen er fremkommet om denne side af Haderslev bys historie.

O. Chr.

Tre småtryk i anledning af hundredårsjubilæer i Haderslev.

I Haderslev har i det forløbne år ikke blot Carl Niensens boghandel kunnet fejre 200-årsjubilæum, men desuden har der kunnet holdes tre 100-årsjubilæer, som har været med til at øge årets flod af tryksager. Medens boghandelen er dansk, hører de tre 100-årsjubilæer hjemme i den tyske lejr.

»Haderslebener Turnerbund«, som er oprettet kort efter krigen 1864, allerede i september måned dette år, og ved hvis stiftelse den kendte købmand Heinrich von Brincken var virksom, har markeret jubilæet ved at afholde en festaften på Borgerforeningen og med en lille tryksag, som giver et kort rids af foreningens historie. Denne har nogle gange været ved at gå ned om og hjem, bl. a. i 1870-80'erne, men synes i dag mere livskraftig, efter at den fra 1963 har kunnet benytte den tyske privatskoles gymnastiksal og idrætsplads.

De andre jubilæer fejredes af kendte Haderslev-virksomheder: Byggefirmaet N. Jürgensen og Sophus Fuglsang, Export-Maltfabrik og Bryggeri, som henholdsvis den 17. maj og den 24. juli kunne fejre deres 100-årige beståen, og som begge har udsendt småskrifter, der i et fornemt udstyr giver en ganske kort oversigt over virksomhedernes historie.

Medens Niels Jürgensen var født i Gammel Haderslev i 1837 som søn af daglejer Jørgen Nielsen, var grundlæggeren af det andet firma, Søren Christian Fuglsang, tilvandet fra byens nordligste opland, Ødis sogn, hvor han havde giftet sig en gård til, men han var født 1815 i Ørsted ved Sommersted, hvor faderen, Hans Christian Fuglsang, var lærer. Denne var født i Brøndstræde i Haderslev som søn af bager Jesper Christensen og Bodil Hansdatter fra Fuglsang i Brerå ved Hoptrup. Skrifterne bringer udmærkede portrætter af stifterne og senere

afdøde ejere af de to virksomheder, der i dag hører til blandt de betydeligste i Haderslev.

O. Chr.

H. K. Kristensen: Gamle sydvestjyske fiskerlejer. Et bidrag til vestkystfiskeriets historie. Skrifter nr. 1, udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. 217 sider, illustreret.

Historisk Samfund for Ribe Amt er nu også begyndt på en egentlig skriftserie. Denne nye serie kunne næppe have fået en bedre start, end den har fået med H. K. Kristensens bog om de gamle fiskerlejer; vi bringer vor lykønskning med den gode begyndelse.

Bogen har i høj grad også interesse for sønderjyske læsere. I område dækker den kysten fra Nymindegab i nord til Husum i syd samt Helgoland, og selv om forfatteren i sit forord betegner omtalen af lejerne syd for List som ret mangelfuld, giver den mange nye og interessante oplysninger om det vestslesvigske fiskeri, som aldrig før er blevet behandlet i sammenhæng. I tid strækker bogen sig fra omkring år 1000 til op imod 1900, da det gammeldags fiskeri ophørte. Fiskeriet blev i ældre tid især drevet af kystegnens bønder, men dog også købstadsfolk deltog; gennem lange tider var Ribe centrum for fiskehandelen. Et særligt kapitel ofres på det store sildefiskeri ved Helgoland i 1400- og 1500-årene, hvori deltog i hundredvis af vestjyske og vestslesvigske fiskere, der afsatte hovedparten af deres fangster til nordtyske købmænd. I efterfølgende kapitler behandles fartøjer og fangstredskaber. Der berettes om de skatter og afgifter, der måtte præsteres, og der gives en omtale af de enkelte fiskerlejer med deres boder, der for størstepartens vedkommende kun var beboede i fisketiden. Der er i disse beretninger indflettede livfulde, kulturhistoriske billeder, hentet fra de gamle tingbøger. Der berettes om vold, slagsmål og drab, om trolddom og de stakkels hekses afstraffelse. Tyveri var en sjælden foreteelse i fiskerlejerne, medens tilegnelse fra vrage af den fattige fiskerbefolkning betragtedes som en selvfølge. Afsnittene om Rømø, Sild og Før er naturligvis af særlig interesse for sønderjyske læsere. På disse øer gik fiskeriet i stå efter den store stormflod i 1634 og de svenske soldaters hærgen et årti senere. De tidligere fiskere blev sømænd, styrmænd og kaptajner, og i 150 år blev den farefulde hvalfangst øernes hovedindtægtskilde. Også kapitlerne om vadehavs- og østersfiskeriet er af stor interesse for sønderjyske læsere.

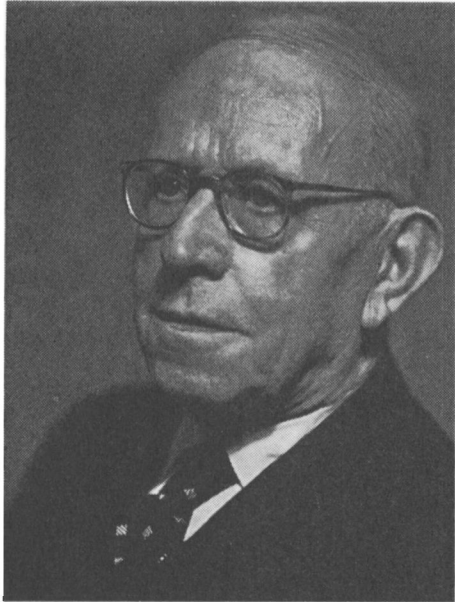
Bogen er den første samlede skildring af vesterhavsfiskeriet, og forfatteren har hentet sit materiale ved dybtgående studier i inden- og udenlandske arkiver, ligesom den foreliggende spredte litteratur naturligvis er udnyttet. Hans sjældne evne til at levendegøre et vanskeligt tilgængeligt stof kommer til fuld udfoldelse, navnlig i afsnittene om fiskernes daglige liv.

P. K. I.

Noter og nyt

Axel Linvald.

Den 31. oktober 1965 døde fhv. rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald, knap 80 år gammel. Han var født i København den 28. januar 1886. Hans fader, viceskoleinspektør F. C. C. Linvald, var født i Sønderjylland og havde stor interesse for sønderjysk historie. Han skrev således en

Rigsarkivar Axel Linvald

lille afhandling om Knapmageriet i Tønder amt, genoptrykt i Sønderjyske Årbøger 1959. Fra ganske ung var Axel Linvald stærkt optaget af sønderjyske spørgsmål og af sønderjysk historie. På Schneekloths skole havde han haft Aage Friis som historielærer, og gennem mange år kom han til at stå denne nær. Han kom hurtigt til at tilhøre kredsen omkring H. P. Hanssen og H. V. Clausen og blev som ganske ung student bestyrelsesmedlem i 4 S. Han var tidligt blevet personligt engageret i politik, stærkt radikalt orienteret som han var. Fra 1910 skrev han i »Politiken« de fleste ledende artikler om sønderjyske emner, ligesom han var historisk medarbejder ved bladet.

Det var den unge magisters tanke videnskabeligt at arbejde med sønderjysk historie, og han begyndte på indsamlingen — bl. a. gennem studieophold i Slesvig — af materiale til belysning af den sønderjyske bondestands historie i 1700-årene. Det skulle være en disputats. Allerede i 1912 blev han arkivar ved Rigsarkivet, og også her kom han til at beskæftige sig med sønderjyske arkivalier. Imidlertid blev han af forholdene draget bort fra arbejdet med sønderjysk historie. Det blev dansk historie i tiden fra omkring 1770-1848, der blev hans speciale. 1923 udgav han den store bog: Kronprins Frederik og hans Regering 1797-1807, skrevet som disputats, men ikke antaget. Denne forkastelse vakte ikke ringe opsigt, og selvom emnets bredde vel ikke i og for sig gør værket særlig velegnet til disputats, synes forkastelsen alligevel urimelig. Bogen bygger på omfattende studier, fremlægger et meget stort, nyt stof, er velskrevet og viser, at dens forfatter er en selystændig og dybtgående forsker med evne til at udrede indviklede problemer og til at bedømme og karakterisere de agerende på historiens scene. Kr. Erslev udtalte da også offentligt, at i hans tid som professor ville han og hans kolleger have antaget skriftet. 1954 blev Axel Linvald dr. phil honoris causa ved Århus universitet.

Et vidnesbyrd om hans ansete stilling i den historiske verden er det da også, at han — sammen med Aage Friis og M. Mackeprang — blev redaktør af den store nye Danmarkshistorie: Det dansk Folks Historie, som begyndte at udkomme i 1927, og hvori han selv skrev et stort afsnit om oplysningens tidsalder, årene 1766-1814. Under krigen udsendtes værket i ny udgave med titlen Schultz Danmarkshistorie. Fra 1929 begyndte han på arbejdet med at udgive Christian 8.s dagbøger og breve samt på en biografi af Christian 8. Mere og mere samlede han sig om dette vældige arbejde, som dog kun blev en torso. Udgaven af dagbøgerne går kun til 1814, brevene i to bind kom få dage før hans død og omfatter årene til 1813. Første del af biografien: Christian VIII. Den unge Prins kom i 1943 og er blevet efterfulgt af Norges statholder i 1952, Christian Frederik og Norge 1814 fra 1963 og Christian VIII før Eidsvoldgrundloven, udsendt for kort tid siden.

Gennem sin almindelige forskning har Axel Linvald på mange måder bidraget til at kaste lys henover Sønderjyllands historie, og han har udgivet forskellige særlige bidrag hertil. I Danske Magazin publicerede han 1920 under titlen: Stemninger og Tilstande i Sønderjylland ved Krigens Udbrud i 1864 en række indberetninger fra embedsmænd og lidt senere en samling af aktstykker, der belyste Novemberministeriet og dets stilling til det slesvigske spørgsmål. I værket Sønderjylland 1-2, som han redigerede sammen med Svend Dahl, skildrede han genforeningens historie. I Festskrift til H. P. Hanssen skrev han om Landstormen ved Brøns.

Hans interesse for sønderjysk historie blev aldrig svækket. På mange måder kom han til at få betydning for det historiske arbejde med landsdelens historie. I 1914 havde han efter Aage Friis og M. Macke-

prang overtaget den københavnske redaktion af Sønderjyske Årbøger sammen med Axel Heils. Krigen standsede dog snart arbejdet. I de decemberdage 1922, da Historisk Samfund for Sønderjylland blev stiftet, foreslog han H. P. Hanssen, at man tog fat på at udgive Sønderjyske Samlinger, hvori der kunne publiceres aktstykker og breve på originalsproget. Med aldrig svigtende interesse fulgte han Historisk Samfunds arbejde, og efter at han i 1934 var blevet rigsarkivar, var det for ham vigtigt, at det nye, sønderjyske landsarkiv kom til at indtage sin naturlige plads i det historiske arbejde. De unge arkivarers videnskabelige arbejde optog ham stærkt, og han støttede dem, hvor han kunne. Som medlem af styrelsen i Dansk kultursamfund fra 1932 og i forskellige fonds og stiftelser, bl. a. H. P. Hanssens mindefond, H. V. Clausen og Johan Ottosens legat og Den Hielmstjerne-Rosencroneske stiftelse, havde han rige muligheder for at yde hjælp til det historiske forskningsarbejde, muligheder som det var ham en glæde at udnytte. Også Historisk Samfund for Sønderjylland står i stor taknemmeligheds-gæld til Axel Linvald.

Med Axel Linvald er en god ven af Sønderjylland gået bort. Han var en mand med store evner, og han fik den lykke at kunne frugtbar gøre dem i et rigt facetteret arbejde for dansk og sønderjysk historisk arbejde og for dansk arkivvæsen. Han var en mand med meninger, der måske til tider kunne være skarpe og ufravigelige. I de år, da synspunkterne i den historiske verden stod så skarpt imod hinanden som vel ingen sinde før eller siden, kunne det ikke undgås, at han fik modstandere. Men mange vil mindes ham både for hans personlige venlighed og hjælpsomhed, men også for hans store arbejde i historiens tjeneste, hans hurtige opfattelse, hans betydelige forståelse af mennesker, hans lyst og evne til at sætte arbejde i gang.

Johan Hvidtfeldt.

Landsarkivet.

Ligesom sidste år kan landsarkivet melde ny rekord med hensyn til besøget på læsesalen. 1963 var besøgstallet 2109, 1964 var det 2274, til hvem der ialt blev fremtaget 18.064 bind, pakker eller læg, 1963 17.532. Udlånet til andre arkiver og centralbiblioteker var 324 (1963: 214); indlån fra andre arkiver 178 (1963: 140).

Som ofte nævnt kan landsarkivet for tiden på grund af pladmangel ikke modtage større afleveringer fra embederne. Foruden de ordinære afleveringer af kontraminiestrialbøger, personregistre og skødegenparter har landsarkivet derfor kun modtaget nogle sager fra sognepræsten i Bov samt nogle kommunearkivalier fra Øsby og Felsted sogne samt fra Christiansfeld og Nordborg flækker. Fra private er modtaget som gave eller deposita: Enkefru Bill, Rødekro, har afleveret sin afdøde mands, sognefoged Laue Bills, arkiv, direktør Th. Sønnichsen, Agerskov, arkivalier fra Midtsønderjyllands Elektricitetsforsyning, fhv.

amtsskolekonsulent H. Novrup, Sønderborg, betænkninger og redegørelser vedrørende mindretallets skolevæsen, fru Else Florander sin afdøde mands, amtskontorchef Viggo Floranders, og egne private arkivalier, fru Inge Dons dele af faderens, købmand i Nr. Hostrup Hans Jessens efterladte sager, overdyrlæge R. Michelsen, Åbenrå, Iver Froms erindringer fra 1. verdenskrig, og mange andre har glædet landsarkivet med forskellige mindre afleveringer eller deposita.

Også vinteren 1964/65 har der med arkivar H. Worsøe som leder været arrangeret to velbesøgte kursus i hhv. vejledning i personalhistorisk og lokalhistorisk arbejde. Et nyt vejledende kursus i personalhistorisk arbejde er påbegyndt i dette efterår.

Arkivar H. Heilesen er forflyttet til rigsarkivet og arbejder p. t. med en ny udgave af Wibergs præstehistorie.

I hans sted er udnævnt cand. theol. H. A. Jacobsen.

P. K. I.

Haderslev Amts Museum.

Den store undersøgelse ved Hørløk fortsatte i sommeren 1965 med en udgravning, hvis formål var at påvise forbindelsen imellem den tidligere undersøgte gravplads og den boplads, som vi på grund af overfladefund, vidste lå umiddelbart øst for gravpladsen. Derfor anlagdes et ret langt udgravningsfelt, 15 × 60 m stort, i tilslutning til tidligere års undersøgelser og i østlig retning.

Udgravningens hovedformål nåedes, idet utvivlsomme spor af huse hørende til bopladsen fandtes i den østlige del af udgravningen. Bevaringsforholdene var dog ikke således, at et enkelt eller flere huse kunne udskilles. Som ved de tidligere undersøgelser fandtes i området mellem bopladsen og gravpladsen lange fyldskifter, der snarest synes at stamme fra indhegninger.

Af særlig interesse vil det sikkert vise sig at være, at man her på bopladsen fandt spor af en vej, og at det lykkedes at fotografere og opmåle hjulspor med en indbyrdes afstand af ca. 45 cm og i en længde af ca. 5 m.

En nærmere undersøgelse af de mange potteskår, der blev fundet ved undersøgelsen, vil måske vise, at de huse, der her er tale om, er lidt ældre end de interessante grave, som hidtil har givet anledning til undersøgelsen.

Også den sidste år påbegyndte undersøgelse af Olmersvold ved Tinglev fortsattes i år. Undersøgelsen begyndte allersydligst ved forsvarsværkets tilslutning til Bjerndrup mølleå, og det fastsloges, at det også her bestod af en voldgrav og tre palisader, ganske som det havde vist sig ved undersøgelsen sidste år. En fortsættelse af undersøgelsen i den nordlige del af dette afsnit ved jernbanen vest for Tinglev sø gav det interessante resultat, at voldgraven og de tre palisader, som også fandtes her, ikke fulgtes ad, men at voldgraven pludselig tager en anden retning. Dette sker åbenbart for, at den på kortest mulig afstand kan nå

Tinglev sø, men hvorfor palisaderne ikke følger den, men fortsætter i den oprindelige retning, og åbenbart når Tinglev sø et godt stykke nordligere, kan der foreløbig ikke gives nogen forklaring på.

I dette afsnit af undersøgelsen lykkedes det så endelig at finde bevarede rester af selve palisadepælene, og et antal af dem blev taget hjem til en senere C 14 undersøgelse.

Fra 6.-13. marts havde museet en udstilling af malerier af Svend Saabye, Odense, og i anledning af de dansk-tyske dage arrangeredes fra 30. april - 9. maj en særudstilling af Ejsbølfundet. Ved Nationalmuseets velvilje og ved etablering af et særligt alarmeringsanlæg kunne denne udstilling også omfatte de kostbare genstande, der sædvanlig benævnes Ejsbøl II, og som Haderslev Amts Museum endnu ikke har mulighed for at udstille.

Sammen med ekspeditionssekretær Olav Christensen afholdtes på museet i efteråret 1965 en hjemstavnhistorisk studiekreds, der strakte sig over 10 aftener. Der meldte sig over 100 deltagere, og selvom studiekredsen blev dubleret, måtte deltagerantallet af pladshensyn begrænses til ca. 60.

H. N

Åbenrå Museum.

I kalenderåret 1964 har besøget atter været stigende, hvilket nok skyldes de afholdte udstillinger. Museet har været besøgt af 4364 gæster (incl. udstillingsgæsterne).

Åbenrå Kunstforening har i museets billedhal afholdt følgende udstillinger: Olivia Holm Møller fra 31. 1. 64. - 3. 2. 64. Arne L. Hansen fra 11. 4. 64 - 19. 4. 64. Bodil Kaalund og Nikolaj Nielsen fra 14. 11. 64. - 22. 11. 64.

Åbenrå byhistorisk Forening har afholdt en udstilling, »Åbenrå i litteraturen«.

Den 18. 2. 1964 havde museet gæster, idet man i forbindelse med en omvisning på museet serverede forfriskninger for gymnasieelever fra Växjö med deres værtsfolk i museets billedsal.

Museet har foretaget følgende køb:

Et skibsbillede, olie på lærred, af barken »Canton« af Sønderborg, malet af L. Petersen og P. Holm. Et hovedvandsæg af Åbenrå-mesteren Peter Johannsen Petersen. En sølvkaffekande, udført af Åbenrå-mesteren Hans Petersen Halck 1742-83. To sølvspiseskeer, nyrokoko, af Åbenrå-mesteren Christopher Waidløv Møller 1815-1899. Seks sølvspiseskeer, empire, af Åbenrå-mesteren Johan Heinrich Schou 1767-1836. En sølvspiseske af Åbenrå-mesteren Friedrich Christopher Hansen 1735-1795. En sølvspiseske af Åbenrå-mesteren Carl Christopher Hoffmeister 1674-1758. Til kunstafdelingen er købt et stort billede af maleren Harald Lauesen, »gruppe« på udstillingen på Det danske Centralbibliotek i Flensborg, desuden har man købt et billede af maleren John Sparre Christensen, »landskab med kirke« på udstillingen i Åbenrå.

Museet har i årets løb modtaget mange smågaver til folkemindesamlingen (husgeråd m. m.) og et smukt farvelithografi af barken »Johanne Marie«, bygget i Åbenrå 1862.

Med Åbenrå Skyttelaug har museet truffet den overenskomst, at laugets sølvpokaler m. m. opbevares på museet.

Museet har i 1964 forsynet en del af udstillingslokalerne med ny gulvbelægning.

H. J.

Museet på Sønderborg slot.

I løbet af vinteren 1963-64 gennemførtes en gennemgribende nyordning af museets 1864-afdeling. Hele det praktiske arbejde udførtes med stor dygtighed af kustoderne H. C. Petersen og R. Lassen og med en energisk hjælper i fhv. havneformand Niels Knudsen. Fra værkstedet på Sønderborg kaserne modtog museet som gave tre gennemskårne geværlåse som en udmærket illustration af forskellen mellem de danske forlade- og det preussiske bagladegevær. Uniformerne fra krigen udstilledes frit i to store grupper, det store Dybbøl-panorama blev indbygget i en montre, der tillod skole-eleverne at bruge kanterne som skriveunderlag, og portrætbilleder blev placeret i praktiske montrer på skydeplader. Hovedformålet med nyordningen var en forenkling med vægten lagt på en mere overskuelig gennemgang af krigens udvikling, og der er ikke mindst taget hensyn til de krav, som en gennemgang for skole-elever måtte stille.

Udstillingen åbnede den 2. april, og straks efter begyndte forårets store besøg. Sammenligner man med de folkemængder, som i forårets og sommerens løb besøgte Dybbøl skanser, er det nok kun en brøkdel, der også fandt vej til Sønderborg slot, men i forhold til foregående år blev der alligevel i årets løb tale om en stigning fra godt 60.000 til ca. 75.000, og entreindtægten nåede op på 55.000 kr. eller 10.000 kr. mere end året før, et særdeles tilfredsstillende resultat. I løbet af sommeren modtog museet desuden en lang række gaver til 64-afdelingen, bl. a. en tysk trompet, nogle våben, flere medailler og medaillebreve og især en del værdifulde billeder, først og fremmest soldaterportrætter. Bemærkelsesværdigt er dog især et sølvbæger på fod, der har tilhørt løjtnant Ancker, og som skænkedes sammen med nogle papirer vedr. Ancker og 1864. På bægeret står »Minden, d. 31/7 1864« — altså også et minde fra den tid, løjtnant Ancker efter den 18. april tilbragte i fangelejr.

Mindeåret for 1864 betød iøvrigt også på anden måde et ekstra arbejde for museet. I dagene op til 18. april udlånte museet rent undertagelsesvis fra sin dubletsamling til hjælp til vinduesudstillinger i byen. Desuden udlånte museet våben, uniformer og billeder til større 1864-udstillinger, bl. a. i Århus, Horsens og Viborg, ligesom et stort billedmateriale blev udlånt til Det kgl. Bibliotek og til fjernsynet. Udover 1864-minder har museet forøvrigt udlånt genstande fra andre afdelinger

til udstillinger i museet i Hjørring og i Padborg-lejren. Endelig betød mindeåret, at antallet af omvisninger ved museets kustode øgedes stærkt, ligesom det gav anledning til en del foredrag også udenfor museets område.

Museets almindelige arbejde lå dog ikke stille af den grund. Konserveringen fortsatte dels med nogle genstande fra kirkesamlingen, dels med et par malerier fra søfartsafdelingen og endelig restaureredes et par malede barokdøre.

Også revisionen af museets kartoteker fortsatte. Stenalderssamlingen er nu gennemgået, og tidssvarende kartotekskort er udarbejdet, ligesom en gennemgang af visse grupper inden for folkemindesamlingen er foretaget.

Museet har i det forløbne år modtaget en del gaver udover de nævnte, både til de historiske samlinger og til folkemindesamlingen. Desuden er foretaget en del indkøb, blandt hvilke det ejendommeligste er et indrammet »billede«, lavet af ris, kaffebønner, vanille m. v., opklæbet på karton, så det danner en kurv med blomster. Dette ejendommelige stykke, som museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg, henledte museets opmærksomhed på, er lavet i Altona 1845 som en udsmykning på Augustenborg i anledning af hertugparrets sølvbryllup. En anden værdifuld erhvervelse er et hovedvandsæg med mange røde og blå stene, stemplet DD for Sønderborg-guldsmeden D. Detlefsen (1791-1836).

De dyreste indkøb står kunstafdelingen iøvrigt for. To små ovale portrætter af et ægtepar, malet af C. W. Eckersberg og et mandsportræt af C. A. Jensen, har yderligere udbygget museets samling af disse to betydningsfulde malere.

Museets arbejde har ellers især været præget af restaureringen. Først måtte hele håndværkafdelingen i østfløjen flyttes og til dels nedpakkes. Dernæst rømmedes to af kunstafdelingens store rum, og det tredie blev inddraget til billedmagasin. Derved umuliggjordes samtidig udlån af lokaler til Sønderborg Kunstforening, således som det ellers i en år-række har været tradition. I løbet af foråret blev så samlingerne fra 1. verdenskrig flyttet fra nordfløjen til sydfløjens 2. sal, og genforeningsstuen måtte lukkes. Alt dette har betydet, at adskillige ting for tiden slet ikke er tilgængelige for publikum, mens de øvrige ting står om muligt endnu tættere end hidtil. Det er dog, også takket være stor imødekommenhed fra arkitekternes side, lykkedes at holde hovedafdelingerne åbne i normalt omfang, og publikum har stedse vist forståelse for de vanskelige forhold, der gennem nogle år umuliggør en tilfredsstillende præsentation af samlingerne gennem nogle år. J. S.

Tønder Museum.

Til opførelse af en nybygning for Tønder Museums kunstsamling har Tønder amtsråd og Tønder byråd bevilget henholdsvis 100.000 og 200.000 kr. Det er pålagt kgl. bygningsinspektør Peter Koch at udar-

bejde udkast til denne bygning, hvis endelige fuldførelse er gjort afhængig af, at der ydes et tilsvarende tilskud fra staten. Man sigter mod et kunstmuseum, som kan repræsentere den bildende kunst i Danmark fra ca. 1750 til vore dage, med hovedvægten lagt på den historiske del, tiden indtil 1920, mens alt hvad vedrører den helt moderne kunst også forudsættes udstillet andre steder i landsdelen, ligesom man selv fra Tønders side er indstillet på at foranstalte udstillinger af den moderne kunst.

For museets kulturhistoriske afdeling vil opførelsen af et selvstændigt kunstmuseum betyde, at tre store udstillingsrum frigives til alt for mange magasinerede ting, herunder tekstil- og kniplingsamlingen, men af stor betydning er det alligevel, at museet har sikret sig en ejendom i Allégade til magasin- og studierumsbygning (bagbygningen til Richtsens hus). I denne regner man med at kunne rykke ind omkring 1. januar 1966.

I det sidst forløbne år har museets facade gennemgået en omfattende restaurering. Samlingen af kniplinger er omsider færdigregistreret på henvend 2000 kort. Museets vigtigste møbler er farvefilmet (henvend 100 optagelser). Besøget er stadig voksende og har i kalenderåret 1965 passeret de 9000, det hidtil største tal i museets historie.

En række meget værdifulde nyerhvervelser kan noteres, denne gang takket være tilskud fra Christian den X's fond og konsul Georg Jorck og hustru Emma Jorcks fond. Det drejer sig først og fremmest om tilvækst til museets sølvsamling i form af spise- og flødeskeer, punchesier, hovedvandsæg, bægre, sukkerbakker og sidst, men ikke mindst et lågkrus (museets første) af formodet St. Kongensgade-fajance og med et sølvlæg af Tønder-guldmeden Fr. Chr. Munch. Bemærkelsesværdige er også 4 polykrome Kellinghusenfliser og to blå Kellinghusenfliser i overstørrelse, og hertil en cylindrisk fajanceovn fra gården Gottesberg ved Nibøl.

Fremhæves skal det vanlige fortræffelige samarbejde med Nationalmuseet og med de øvrige sønderjyske museer i Museumsråd for Nord-slesvig. Et betragteligt antal museumsfolk fra ind- og udland har i årets løb besøgt museet.

Sig. Schoubye.

Restaureringen af Sønderborg slot.

I 1964/65 fortsatte den restaurering af Sønderborg slot, der var startet ved en bevilling på 1,5 mill. kr. den 1. april. 2. rate, 1. april 1965, blev ganske vist nedskåret lidt, men arbejdet er dog fortsat uden nogen standsning.

Foreløbig har arbejdet været koncentreret om østfløjen. Efter nedbrydningen af gulve og lofter og fjernelse af alle skillevægge, der var opsat enten i kasernetiden, eller mens der var teknisk skole, gik man i gang med genopbygningen. På 2. sal er opsat en ny væg, hvor tidligere vægtergangens indervæg stod. Den nye er opført i bindingsværk med

genanvendelse af det svære tagtømmer, og dermed er påny langs østfløjens facade skabt den lange, smalle vægtergang, der fandtes i senmiddelalderen.

På 1. og 2. sal er arbejdet med indretning af lejligheder iøvrigt skredet fremad, og i stueetagen placeres museets kommende kontorlokaler. Radiatorer er anbragt i alle rum, og allerede vinteren 1964/65 skete tilslutningen til byens fjernvarmenet. Derved fik man dels mulighed for at arbejde uhindret vinteren igennem, dels kunne tørringen af de svære mure foregå i et stille og fornuftigt tempo.

Udefra set består den største ændring i indsætningen af de nye vinduer, der er påbegyndt i efteråret 1965. De gamle vinduer var sat ind i kasernetiden, og de var overordentlig dårlig vedligeholdt, så de fleste var utætte og rådne i alt træværk. De nye er lavet efter et enkelt vindue, der var bevaret fra 1700-tallet. Det var iøvrigt nøje sammenlignet med andre 1700-tals vinduer, og det nye svarer således nøje til de vinduer, som v. Platen indsatte ved den sidste store hovedindsættelse i 1720-erne. De er delt i 4 lige store dele, der alle er til at åbne indad, og de er forsynet med svære tømmerkarme og en meget kraftig overligger, der rager ud på hver side af karmen. Det er blevet et smukt og karakterfuldt vindue, der afgørende vil komme til at præge slottets ydre.

I løbet af året blev det klart, at da indflytningen i lejlighederne blev forsinket, og da en jævn byggerytme efter den oprindelige arbejdsplan vanskeliggjordes, måtte der ske en ændring i rækkefølgen af de enkelte arbejder. Derefter godkendtes arkitektens forslag om at forny tagene først, og efter østfløjens tag fjernedes tagene i hjørnerne mod SØ og NØ. Næste stykke bliver så taget over nordfløjen, og således fortsættes rækken rundt tilbage til SØ-hjørnet.

For museet betød den ændrede arbejdsgang først og fremmest, at også nordfløjens 2. sal måtte rømmes. Et par ekstra lokaler omdannedes til magasin, og hele samlingen fra 1. verdenskrig blev gjort tilgængelig i sydfløjen. Også næste vinter skal store afsnit flyttes, men alligevel holdes museets hovedafdelinger åbne hele tiden. En åbning af nye lokaler til museet er også blevet skubbet. Men betyder den ændrede arbejdsgang således i første omgang noget ekstra arbejde for museet, så betyder den på lang sigt forbedrede omflytningsvilkår, fordi magasinlokalerne på loftet kan tages i brug. Museet får derved større muligheder for at kunne holde de åbne afdelinger overskuelige og samtidig bedre forhold til at forberede de endelige opstillinger.

J. S.

Den store egnsvandring.

Det er naturligt, når der hvert år opstår en diskussion om betimeligheden af at bevare den nuværende form for egnsvandring, for tilslutningen har efterhånden antaget sådanne dimensioner, at der kunne være begrundelse for en ændring. Alligevel må man i første række

Godset Altenhof

betragte tilslutningen som udtryk for en interesse og et behov i medlemskredsen, og heri må vel ligge tilstrækkelig tilskyndelse til at fortsætte — i hvert fald indtil videre.

Op mod 500 medlemmer havde meldt sig til turen i år. Der blev derfor for første gang truffet beslutning om en dublering, hvorefter godt 300 deltog søndag den 12. september og godt 100 den 19. september. Bedst repræsenteret var Haderslev og Åbenrå amter med omtrent lige mange deltagere fra hvert amt, derefter kom Tønder amt, noget færre fra Sønderborg amt, mens Sydslesvig lå lavest.

Herudover var der deltagere fra naboamterne Ribe og Vejle, men også fra Ringkøbing, Thisted, Ålborg, Hjørring, Odense og Københavns amter var der tilslutning.

På godset Damp i Svans var grevinde Reventlow en veltalende og charmerende vejleder, bistået af sin tante og af bibliotekar P. Kürstein. På strandhotellet »Seelust« ved Eckernførde holdt museumsinspektør J. Slettebo efter middagen her et fængslende foredrag om 1700-tallets adelskultur med særligt henblik på dagens udflugtsmål. Etapevis bevægede selskabet sig til et andet sæde for Reventlow'erne, Altenhof, hvor man på forhånd er indstillet på store besøg, idet slottet er offentlig tilgængeligt, og hvor man desuden har de mest repræsentative sevæ-

digheder at fremvise. Godsejeparret Betmann-Hollweg — han er søn af den tyske rigskansler fra 1914, hun er født grevinde Reventlow — førte deltagerne rundt.

Knoop ved Kielerkanalen var turens sidste mål. Her bor den kendte kunsthistoriker, tidligere Landeskonservator, dr. Hirschfeld, der desværre var bortrejst, men hans nevø, den unge godsejer Hirschfeld, magtede opgaven på en frisk måde og glædede især de deltagende landmænd med oplysninger om landbruget på dette sted.

Udflugten den 19. september fulgte nøjagtig samme program. Deltagerantallet var denne gang begrænset til 100, hvilket medførte større bevægelighed ved afviklingen af transporten, ligesom der var bedre muligheder for en nøjere iagttagelse af genstandene.

I denne forbindelse kan det spørgsmål rejse sig, om Historisk Samfund skulle gentage forsøget fra i år, blot med den forskel, at der blev adgang for 200 deltagere til hver udflugt.

Udtalelser herom fra medlemmernes side imødeses gerne. *C. St.*

Kirkehistorisk samlag.

Historisk Samfunds kirkehistoriske udvalg afholdt konvent mandag 5. oktober 1964 i Hostrup præstegård. Forinden besås Burkal kirke. Pastor Laust Christensen fortalte om Vorstius' lutherske kirke i Antwerpen. Hostrup kirke forevistes af provst H. Petersen, der sammen med sin frue var gode værtsfolk. Troels Fink overværede sammenkomsten. Man drøftede forskellige udgivelser, bl. a. visitatser. Drøftelserne har været fortsat, og der ventes et praktisk resultat, selvom en ny udgivelse har trængt sig imellem.

Mikkelsdag i år foretoges en vellykket udflugt med damer til Bordelum og Breklum i Sydlesvig. Pastor Spanuth, Bordelum, holdt i Stolbjerg kro et indgående foredrag om stedets betydning for Nordfrislands kristning, hvorved de første missionærer Wulframs, Willi-brords og Liutgers vitæ gennemgikkes for at finde frem til deres historiske kerne. Om aftenen modtoges vi gæstfrit i Breklums missionsanstalt og fik af missionsdirektør, pastor Benn og flere fortalt om Breklums virksomhed før og nu.

Øvrigt foretager en stor del at medlemmerne selvstændige studier til udgivelse.

H. F. P.

Nordfriisk Institut.

Foreningen »Nordfriesisches Institut e. V.« har eksisteret siden 1949. Den har navnlig gjort sig bemærket i offentligheden ved at udgive en række årbøger — »Jahrbuch des Nordfriesischen Instituts« — hvoraf indtil i fjor i alt 9 bind er udkommet. Det, som berettiger en særlig omtale i år, er den omdannelse af foreningen, som foretoges på det sidste årsmøde (31. 8. 1964). Statutterne blev forandret, og styrelsen

samt foreningens »Beirat« blev udvidet, således at nu alle grupperinger i Nordfrisland er repræsenterede.

Formandsposten er stadig besat af gårdejer J. R. Volquardsen, Tetenbøl, mens til 1. viceformand nyvalgte borgmester Magnus Feddersen, Langhorn, der i øvrigt er forretningsfører for den tyskorienterede Nordfriesischer Verein. Såvel formanden for de nationale frisere som formanden for den tyskorienterede friserforening sidder i foreningens »Beirat«, ligeledes de to frisiske landdagsmænd Berthold Bahnsen (SSV) og Ludwig Claussen (CDU). Et nyoprettet kuratorium har som medlemmer bl. a. professorerne Troels Fink og Hans Kuhn, endvidere dr. K. de Vries fra De Fryske Academy i Ljouwert (Vestfrisland) og Amtmann Th. Rehbein fra Ostfriesische Landschaft i Aurich (Østfrisland). Instituttet opretholdes i økonomisk henseende ved tilskud både fra tysk og dansk side.

Det er denne forening, der står bagved det nyoprettede NORDFRIISK INSTITUUT, som nu har hjemme i egne lokaler i Bredsted. Det skal være et centrum for alle bestræbelser, der går ud på »at fremme især videnskabeligt arbejde til løsning af hjemstavnsbundne opgaver i Nordfrisland« (citeret fra formålsparagraffen). I instituttets lokaler indrettes et bibliotek, og der kan holdes arbejds møder og kurser. Faste medarbejdere er cand. mag. V. Tams Jørgensen og dr. phil. Hans Chr. Nickelsen, samt (fra 1. 10. 1965) landskabsarkitekt R. K. Holander.

Af instituttets arbejdsopgaver kan bl. a. nævnes: almindeligt oplysningsarbejde via aftenhøjskoler, kurser og møder; dannelse af arbejdsgrupper på forskellige områder; hjælp til undervisningen ved de nordfrisiske skoler; udgivelsen af den nordfrisiske årbog (i stedet for de hidtil eksisterende to årbøger); udgivelse af et kvartalsskrift »Nordfriesland«; udgivelse af en skriftrække (frisiske tekster, små grammatikker og ordbøger, kilder, videnskabelige undersøgelser vedrørende Nordfrisland o. s. v.); katalogisering af det spredte arkivmateriale.

Endelig bør det fremhæves som det mest positive ved instituttets omdannelse, at danskere og tyskere ikke længere prøver på at drage frisernerne over på deres side, men nu er enige om at ville støtte frisernerne i at finde deres eget ståsted.

Instituttets adresse er: Nordfriisk Instituut, Bräist, Aasterstrasse 63.

Tams Jørgensen.

Båndoptagelser og arkivalier til sangens historie i Sønderjylland.

Rapport for indsamlingen september 1963 til august 1965.

En første redegørelse, specielt for *båndoptagelser* 1960-63, blev givet pr. 7/9 1963. De vigtigste tal for opgørelsen skal til sammenligning repeteres her:

Af 3123 numre var 1148 gentagelser og 399 længere samtaler. Antallet af forskellige viser, sange, rim og remser kunne altså opgøres til 1576, de fleste af dem uden for de officielle eller almindelig kendte

sangbøgers repertoire. Der havde medvirket 175 meddelere, af hvilke de 10 dannede et kollektiv: kor, skole, kirke, forsamlingsal. Meddelerne var fordelt over følgende amter (egne) med sogne (byer):

Åbenrå amt med 10 sogne; Tønder amt med 13 sogne; Haderslev vesteramt med 11 sogne; Sønderborg og Als med 5 sogne; Sydslesvig og Holsten med 10 byer; andre egne med 7 byer.

Pr. 1/8 1965 blev det samlede antal numre, optaget på bånd siden 1960, opgjort til 5461. Med 2001 gentagelser og 1058 længere eller kortere samtaler kan antallet af forskellige viser og sange, salmer og åndelige viser, rim og remser således sættes til 2402, de fleste med melodier. Der er stadig lagt vægt på at optage sange uden for de officielle sangbøgers repertoire (Salmebog, Den blå Sangbog, Højskole-sangbogen o. lign.). Et stort, ikke nærmere opgjort antal sange er sunget efter håndskrevne samlinger og efterhånden sjældnere forekommende sangbøger (heriblandt også Den sønderjydske Salmebog, endvidere Harboøre-sangbogen, Den syngende Mand, Carsten Thomsens viser m. fl.).

Meddelerens antal er pr. 1/8 1965 steget til 278, hvoriblandt 11 af de førnævnte kollektiver. Fordelingen kan stadig bedst anskueliggøres efter amter (egne) med sogne (byer):

I *Åbenrå amt* med 14 sogne og 81 meddelere: Åbenrå (17), Rise (26), Bjolderup (1), Gråsten (5), Bov (7), Avnbøl (1), Kliplev (10), Genner (1), Løjt (4), Østerløgum (3), Varnæs (3), Rinkenæs (1), Uge (1), Holbøl (1).

II *Tønder amt* med 20 sogne og 53 meddelere: Tønder (4), Emmer-ske (2), Hjerpsted (2), Rømø (3), Roager (2), Bylderup Bov (4), Brede (8), Emmerlev (3), Møgeltønder (4), Højer (2), Abild (1), Skads (3), Løgumkloster (2), Visby (2), Tinglev (3), Skærbæk (2), Rejsby (1), Sæd (2), Jejsing (1), Hviding (1).

III *Haderslev amt* med 17 sogne og 40 meddelere: Haderslev (5), Hammelev (3), Gram (6), Jels (1), Fole (1), Ø. Lindet (3), Skrave (2), Hjerting (4), Bevtoft (3), Spandet (2), Nustrup (3), Stepping (2), Rødding (1), Branderup (1), Moltrup (1), Vojens (1), Halk (1).

IV *Sønderborg og Als* med 10 sogne og 27 meddelere: Sønderborg (11), Svenstrup (1), Ketting (2), Notmark (1), Kirke-Hørup (3), Asserballe (3), Egen (1), Oksbøl (2), Nordborg (2), Broager (1).

V *Sydslesvig* med 15 sogne eller byer og 42 meddelere: Ladelund (7), Vanderup (4), Læk (4), Store Vi (2), Jørl (2), Flensborg (7), Medelby (3), Lyksborg (1), Slesvig (2), Tønning (1), Kobbermølle (1), Harreslev (2), Aventoft (2), Jagel (2), Fjælde (2).

VI *Uden for Sønderjylland* 18 byer (egne) og 29 meddelere: Mandø (4), Kolding (1), Vejen (1), København (2), Odense (2), Verninge (1), Torning (1), Fredericia (1), Hee (1), Århus (3), Fousing (1), Struer (1), Harboøre (1), Herrup (4), Smidstrup (1), Vinderslev (2), Holstebro (1), Hurup (1).

VII *Tyskland og U. S. A.* (1) med 6 byer og 7 meddelere: Itzehoe (1), Neumünster (1), Ratzeburg (1), Fröndenberg i Westphalen (2), Frankfurt a .M. (1); fra U. S. A. (1).

Nogle kommentarer til oversigten:

1) Steder i det øvrige Danmark og i Tyskland er besøgt enten for derboende nordslesvigske sangeres (eller deres efterkommeres) skyld, eller for i disse egne (særlig Nordjylland) at indsamle et stofområde, der i en given periode har haft betydning for Sønderjylland (åndelig vise-sang, jfr. punkt 4).

2) Opgørelsen efter sogne giver et ganske godt overblik; det ses f. eks., at Haderslev østeramt (stadig) er sparsomt repræsenteret, hvilket alene skyldes, at indsamlingen ikke rigtig er nået dertil endnu. At adskillige bynavne forsvinder i sognebetegnelsen, vil man kunne komme udenom ved en senere, mere detaljeret opstilling. Det tegner sig stadig som et mål at nå rundt til samtlige sogne i Nord- og Mellemslesvig; det er jo vilkåret for indsamlingsarbejde af denne art, at det interessante, det nye eller bekræftende, dukker op på uforudsete steder. Om målet nåes i rette tid, er en anden sag.

3) På den anden side må sogneinddelingen betragtes som en slags førstehjælp. Det er ikke så meget sognene, det i den sidste ende kommer an på, som de repræsentative sangere.

Den store sanger — det er ham eller hende med hu for sangen, med stemme, med hukommelse, med udtryksbehov; ofte stiltiende »forsangeren« i hjemmet, i forsamlingshuset og ved andre lejligheder, hvor der skal lægges for. Folketraditionens »store sanger« peger ud over sig selv mod slægten, miljøet, egnen, landsdelen, ofte mod en århundreder gammel tradition eller et tidsbegrænset åndeligt røre, også mod grænselandets konflikter eller nationalitetskampens forskellige faser.

Men lad det straks være sagt, at også den beskednere sanger kan gemme på et minde af sjælden kvalitet, måske kun et enkelt, der af personlige grunde er bevaret intakt. Det var f. eks. tilfældet med en gammel dame, der sang folkevisen om Moderen under mulde, som hun, selv moderløs, havde lært som barn.

Det gennemsnitlige antal numre pr. meddeler er ca. 16 (det samlede antal $5461 \div 1058$ samtaler = 4403 divideret med 278). Men i og for sig giver gennemsnitstallet ikke noget indtryk af tætheden hos de enkelte sangere. En mindre gruppe meddelere har indsunget langt flere numre, adskillige indtil flere hundrede sange, en enkelt o. firehundrede. Det er indlysende, at såvel storsangernes som de beskednere sangeres repertoire, enkeltvis og sammenlagt, giver holdepunkter for en genreinddeling og en periodisering af folkesangens udvikling.

4) Indsamlingsarbejdet har det sidste års tid haft det dobbelte sigte dels at optage det frit indløbende stof, dels at opspore specielle stof-

områder, og her især den åndelige vise på dansk eller tysk, samt tyske verdslige sange i nordslesvigsk tradition.

Først og fremmest har *Harboøresangbogen* været genstand for en systematisk båndoptagelse, som forøvrigt langt fra er afsluttet endnu. I *Harboøresangbogen* (1. udg. 1888 og mange senere udgaver indtil 1908) sigtedes og samlede det ældste repertoire af åndelige viser, der var fremkommet, siden Indre Mission begyndte at røre på sig i 1850'erne. Samlingens 3-400 åndelige viser har i årtierne o. århundredskiftet især været sunget langs Jyllands vestkyst, men — som båndoptagelserne viser — også i nogle egne af Sønderjylland. En selvstændig melodibog til *Harboøresangbogen* har næppe eksisteret; spredningen af melodierne må derfor være sket ad mundtlig vej. Båndoptagelserne er foretaget på vestjyske steder, hvor *Harboøre-sange* endnu huskes, samt hos enkelte personer i Sønderjylland, der i deres ungdom endnu har oplevet dette særlige repertoire af åndelige viser. Det vidtgående melodifællesskab vidner om en livlig dansk missionsvirksomhed i Nordslesvig i tiden før første verdenskrig. Båndoptagelser af åndelige viser på tysk (*Reichsliederbuch*, *Missionsharfe*, *Rettungsjubel* m. fl.) viser tillige, at missionen også kom sydfra, ikke mindst fra Breklum. I mange familier fandt både den danske og den tyske mission genklang. Oplysninger af denne art kan formentlig være til nytte både for det nationale sindelags og vækkelsernes historie.

På lignende måde kan båndoptagelser af tyske *Lieder* bidrage til at kaste lys over folkelivets kår i det 19. årh. (evt. forekomst af tysk sang i Nordslesvig før slutningen af det 18. årh. lades her ude af betragtning). I følge med kulturelle og politiske strømninger er tyske sange op gennem det 19. årh. nået til forskellige befolkningslag i Nordslesvig. Først i oplysningstiden, da den nyere tyske vise af litterært tilsnit tilegnedes af de dannede; senere de tyske og slesvig-holstenske patriotiske sange, der som bekendt vandt gehør i dele af det nordslesvigske borgerskab; henimod slutningen af århundredet det organiserede fremstød gennem skolerne med »*Liederheft für preussische Schulen*«, hvis *Volkslieder* i stort antal endnu huskes og ofte synges af ældre sønderjyder, og hvis patriotiske sange med iver travesteredes af danske børn. *De tyske skillingsviser*, og i deres kølvand *soldatersangene*, udgør et særligt, ret uoverskueligt stofområde. Med den brede befolknings øgede kendskab til tysk fik viser af denne slags stigende indpas i Nordslesvig fra slutningen af det 19. årh., med tyske karle og piger eller hjemvendende soldater som formidlere. Men længe før har genren været yndet, hvor f. eks. markedssproget var blandet, som tilfældet var i Tønder i første halvdel af det 19. årh., eller hvor nordslesvigere kom under tysk kommandosprog som f. eks. ved det Oldenborgske Infanteri Regiment i Rendsborg.

Med det voksende antal sange og gentagelser tegner der sig mønstre i den samlede stofmasse. Eller rettere: vi nødsages til at tyde tegnene, så langt vi nu kan nå, og indbygge mønstre for ikke at drukne i

detaljer. Så ufuldstændigt det tilvejebragte materiale end måtte være, så er det sådanne mønstre, sammenholdt med arkivalier samt historiske og litterære vidnesbyrd, der må danne basis for såvel enkeltundersøgelser som en sammenhængende betragtning af sangens historie i Sønderjylland.

Den løbende registrering af båndmateriale, arkivalier o. lign. varetages af fhv. gartner Joh. Thoms, Rise, fra 1962 fast medarbejder ved indsamlingen.

Båndmaterialet. Antallet af bånd à ca. 30 minutter nærmer sig de 500. I hvert bånd vedlægges en indholdsfortegnelse i nr.-orden. I sangkartoteket ordnes sangene derefter alfabetisk, med angivelse af sanger(e), tid, sted, båndnummer m. m. I sangerkartoteket er hver meddeler opført med sine data og sange (og evt. samtaler) i nr.-orden; på særlige meddeler-liste indføres sangene i alfabetisk orden. Sangkartoteket giver altså oplysninger om f. eks. gentagelser (højeste tal 29: Peter Krisjan køe te stajsl) eller sprog-fordelingen: 2040 danske sange; 346 tyske; 16 på andre sprog, heriblandt 6 på frisiske, 1 på russisk (minde om en russisk krigsfange under første verdenskrig).

Håndskrevne sangbøger er afskrevet i et antal af 71, hver af dem i 4 eksemplarer. 50 af disse bøger stammer fra sangere, 21 er tilsendt af ikke-sangere. Et kartotek over de foreløbigt 1248 sange i de håndskrevne bøger oplyser om, i hvis samling de enkelte sange findes; er sangen blevet sunget, anføres tillige sangerens navn. Et register til hver bog er tilføjet.

Andre kartoteker og registre. Det løbende arbejde med indsamlingsmaterialet omfatter bl. a. opsporing af kilder. En række hjælpearbejder er sat i gang for at muliggøre denne proces, f. eks. registre og kartotek til den o. 1900 yndede Danmarks syngende Mand I-VIII (o. 1200 sange); kartotek over forskellige tyske sangbøger fra 19. og 20. årh.; kartotek over Tønder-listens ca. 700 danske og tyske viser, betegnet med førstelinjer af den løbende censur 1830-47 (hovedparten af de o. 400 tyske sange er under studieophold efterår 1965 identificeret på Volksliederarchiv/Freiburg i Br.)

Ordning og afskrift af båndmaterialet. Det må anses for formålstjenligt at overspille visse genrer og enkelte viser til særlige studieband, f. eks. en gruppe bånd med rim og remser, en gruppe med ballader i samtlige indspilninger, endvidere skæmteviser for sig, yngre folkeviser, de mest udbredte skillingsviser o. s. v. ; de tyske sange ordnet og samlet på lignende måde. Parallelt hermed melder sig kravet om nedskrift og ordning af tekster og melodier.

En sådan tilrettelæggelse af »råbåndene« til »studieband«, fulgt op af tekst- og melodihæfter, har et praktisk/pædagogisk formål, men tjener tillige forskningsmæssige interesser. Danmarks Radio og Dansk Folkemindesamling er interesseret i en ordning. Måske også folkebiblioteker? Det er rimeligt at stille imod, at også det udvalg af bånd,

som tænkes opstillet i den kommende sønderjyske studiesamling, får karakter af »studiebånd«. Specialønsker vil altid kunne opfyldes. Størsteparten af råbåndene findes i to eksemplarer, dels i Danmarks Radio (15 tommers indspilning), dels i Sanghistorisk Arkiv/Aarhus (overspilning til 7¹/₂ tommere).

Rapporten skal slutte med en tak til alle dem, der med oplysninger om sangere, interessante papirer o. lign. har fremmet indsamlingsarbejdet. Vi håber, at dette samarbejde vil fortsætte, f. eks. står Haderslev østeramt for tur! Landsarkivet i Åbenrå, der gennem alle årene har ydet stor hjælp, vil fortsat tage imod og viderebefordre skriftlige eller telefoniske henvendelser.

Karl Clausen.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds.

Det blev i 1965 først lørdag den 8. maj, at vi holdt den årlige generalforsamling, denne gang på Kalø badehotel. Der var samlet ca. 70 medlemmer, som hørte lærer Jes Holdts glimrende redegørelse for Kalø's fortid. Ved generalforsamlingen måtte udvalget tage afsked med to medarbejdere, konsulent Toft, som er flyttet fra landsdelen, og kontorchef Erik Christensen, som på udmærket måde har været udvalgets sekretær og kasserer i de senere år, men som nu på grund af manglende tid ønskede at træde tilbage. I stedet valgtes gårdejer Simeon Sørensen, Hajstrup, og lærer J. Svane, Aller, og udvalget er derved blevet bedre repræsenteret for østeramtet, end det før har været tilfældet.

Sommerudflugten gik i år til Skibelund den 15. august. Vi mødtes i Rødding og kørte derfra til det tidligere Langetved forsamlingshus, hvor Kr. Hanssen fortalte om gestapo-overfaldet i april 1945. Så var vi i den gamle Skrave kirke, hvor pastor Jessen viste frem. Kloppenborg-Skrumsagers smukke gamle gård var næste station. Både hus og have var gæstfrit åbnet for deltagerne, og vi fik en redegørelse for slægtens historie. Så kørte vi over Frihed til Skibelund, hvor der blev fortalt om mindesmærkerne. Turen blev som vanligt ledet af H. Neumann, som også gav en kort redegørelse for Kongeådalens forhistorie. Ca. 200 mennesker deltog i udflugten.

T. H.

Aabenrå amtskreds.

Amtskredsen holdt sin generalforsamling på Ungdomshjemmet i Åbenrå torsdag den 29. april 1965. Formanden, Holger Jacobsen, og Jes Holdt, Rugbjerg, genvalgtes til bestyrelsen. Regnskabet godkendtes. Det blev foreslået at arrangere en studiekreds til vinteren, hvilket formanden lovede at gennemføre. Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør Slettebo et foredrag ledsaget af prægtige lysbilleder,

»træk af sønderjysk bondekultur«. Foredraget påhørtes med stor interesse.

Søndag den 20. juni holdtes den årlige udflugt i det fineste sommervejr til Hviding kirke og Ribe. De ca. 70 deltagere startede fra Åbenrå kl. 13 og mødtes med dr. phil. Sig. Schoubye ved Hviding kirke, der for tiden restaureres. Dr. Schoubye fortalte meget interessant om denne særprægede kirkebygning og om restaureringen. I kirkens indre blev han på udmærket måde suppleret af pastor Urban Schrøder, Varnæs, der fortalte om den sjældne altertavle og det øvrige inventar. Fra Hviding gik turen til Ribe, hvor man indtog kaffen og havde et par timer til sin egen rådighed til enten at bese byen, domkirken, Sct. Catharinæ Kirke, eller hvad man nu havde lyst til.

Den 22. august var det så Åbenrå amtskreds tur til at afholde en »historisk søndag«. Følgende 5 punkter var tilgængelige fra kl. 14-18 under kyndig vejledning..

1. Varnæs kirke. Vejleder: Pastor Urban Schrøder, Varnæs.
2. Langdysse i Varnæs Tykskov. Vejleder: Kontrolassistent Jens Lauersen, Bovrup.
3. Gejlåbroen og Oksevejen. Vejleder: overl. R. P. Sørensen, Padborg.
4. Urnehoved. Vejleder: Fhv. gårdejer H. P. Jørgensen, Olmersvold.
5. Hærfulfstenen og Immervad. Vejleder: Gårdejer Senius Tiedemann, Hovslund.

Trods det dårlige vejr, det regnede konstant, blev dagen en succes. Man var enig om, at et godt vejr ville have sprængt alle rammer. De sagkyndige, der drog deres læs med godt humør, var i »ilden« hele eftermiddagen, og det er et spørgsmål, om opgaven ikke er for krævende. Skønt de var dødrætte, gik de op i sagen med en rørende ildhu. De fortjener en hjertelig tak.

Onsdag den 27. oktober påbegyndes den ved generalforsamlingen foreslåede studiekreds, der skal beskæftige sig med Sønderjyllands oldtid under ledelse af museumsinspektør Neumann, Haderslev. Allerede på nuværende tidspunkt har der tilsluttet sig så mange, at studiekredsen bliver en realitet.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Den 7. november arrangerede amtskredsen et møde på Nordborg Slots Efterskole med overinspektør Holger Rasmussen fra Nationalmuseet som taler. Mødet, som var godt besøgt, fik et udmærket forløb.

Ved generalforsamlingen i Tandslet i maj 1965 redegjorde formanden for forløbet af prisopgaven. Bidraget, som opnåede 1. pris, har allerede været offentliggjort i første halvdel af Sønderjyske Årbøger 1965.

I stedet for redaktør Huhle, som af helbredshensyn ønskede at trække sig tilbage, blev højskoleforstander G. Rasmussen, Danebod Højskole, valgt til amtsudvalget. Efter generalforsamlingen talte universitetslektor H. P. Clausen om skoleforhold på Als i 1800 tallet. Indbudt til mødet

var de 3 aftenhøjskoler i Lysabild, Tandslet og Hørup sogne, der i vinterens løb havde behandlet lokalhistoriske emner.

E. C.

Tønder amtskreds.

Efterårsmøde holdtes den 13. november 1964 i Løgumkloster forsamlingshus i samarbejde med den lokale foredragsforening. Museumsinspektør Holger Rasmussen, Nationalmuseet, holdt et lysbilledforedrag: »Bondens hjem og arbejdsplads gennem tiderne«. Der var ca. 40 deltagere.

Årsmøde og generalforsamling holdtes tirsdag den 30. marts på Slotskroen i Møgeltønder. Lensgreve Hans Schack fortalte om Schackenborg (bygningen og inventaret gennem tiderne). Det var en levende og fængslende skildring.

Genvalgt blev Cornelius Schmidt, Døstrup, Martin Thysen, Vodder, og S. N. Christensen. Ravsted. Årsmødet havde samlet 80 deltagere.

Lørdag den 12. juni var der egnsvandring. Det var en tur i Sydslesvig gennem marsken til Slutsil og derfra til Kallehave, hvor gårdejer Andresen fortalte om sin slægt og noget om at være dansk i Sydslesvig. Kaffebord holdtes på »Kirkevang« i Ladelund. Lærer Lindstrøm fortalte her om sit virke og sine oplevelser som lærer i Sydslesvig. Lærer Lindstrøm var forøvrigt leder på turen, der havde samlet ca. 50 deltagere.

C. S.

Sydslesvigsk amtskreds.

I efteråret afholdtes et møde den 10. november, hvor overinspektør Holger Rasmussen holdt foredrag med lysbillede om »Danske bøndergårde og livet i dem«. Ellers var vi medindbydere til prof. Westergaard-Nielsens foredrag om de islandske håndskrifter og deltager i prof. Lindhardtts foredrag om »Sæculariseringen«. Vi er klar over, at vi af hensyn til folkeuniversitetets virke må indskrænke vor foredragsvirksomhed noget.

3. februar holdt vi i anledning af 1100-årsdagen for Ansgars død sammen med den danske menighed i Slesvig en mindefest på Hiort Lorenzen-skolen. Biskop Høirup, Århus, holdt foredrag om Ansgars særprægede missionsmetode, og inspektør Bencard, Ribe, fortalte om udgravningerne angående Ribe på Ansgars tid.

Den 19. februar belyste prof. Magne Skodvin, Oslo, Norges og Danmarks frihedskamp under sidste verdenskrig.

Generalforsamlingen afholdtes den 11. maj, efter at bibliotekslektor, magister Rerup har holdt et ypperligt foredrag om A. D. Jørgensen. Skoleinspektør Dinsen Hansen, Nibøl, og bibliotekar, fru Buhl, Husum, genvalgtes til bestyrelsen. Efter en livlig drøftelse vedtoges at indbyde en lang række mennesker til et tillidsmandsmøde i Slesvig.

Den 18. juni foretoges under lektor Th. Madsens ledelse en vellykket

byvandring ud fra Nørreport, hvor han og nu afdøde bibliotekar Fr. Mommsen fortalte lokalhistorie. Til trods for det kolde vejr undlod de talrige deltagere ikke at kigge ind i gamle købmandsgårde. Til løn fik de sig en kop varm kaffe, da man samledes i Flensborghus for at høre om bygningens tidligere tilværelse som vajsenshus. Centralbiblioteket havde fremlagt gamle billeder og dokumenter, bl. a. en regnskabsbog fra vajsenshuset, hvilket altsammen studeredes med varm interesse.

Den 29. august tog bibliotekar Kürstein en stor flok med ud på en sommertur til Angel, hvorunder han kyndigt foreviste Nr. Brarup, Sørup og Munkbrarup kirker, og der blev drukket kaffe i Sønder Brarups danske skole.

H. F. P.

Årsberetning og regnskab 1964-65

Ved *Peter Kr. Iversen og Olav Christensen.*

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt søndag den 23. maj 1965 årsmøde på Agerskov Ungdomsskole. Formanden, landsarkivar Peter Kr. Iversen, bød de ca. 125 fremmødte velkommen og takkede forstanderinde frk. Tang, fordi Historisk Samfund måtte afholde sit årsmøde på skolen. Til dirigent valgtes derefter på formandens forslag formanden for Haderslev amtsudvalg, pastor Tage Holm, Vojens. Efter en fællessang, »Der er sol over vang«, fik formanden ordet og aflagde følgende beretning:

Sidste år kunne vi fejre tre jubilæer med hensyn til vore skrifter. I år kan vi fejre et lille jubilæum på det organisatoriske område. For 10 år siden vedtog årsmødet i Gram nye love, der gav mulighed for oprettelse af amtskredse, som blev ledet af amtsudvalg, der tog sig af det folkelige arbejde på lokal basis, og som havde den umiddelbare kontakt med tilidsmændene. Ved samme lejlighed blev styrelsens arbejde bedre fordelt, blandt andet ved oprettelsen af nye stående udvalg, hvoraf jeg som det vigtigste kan nævne redaktionsudvalget for skriftrækken. Nyordningen medførte en aktivisering af foreningens arbejde på næsten alle områder. Udgivelsen af selvstændige bøger i og uden for serien »Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland« øgedes, ligesom antallet af møder, udflugter og kursus-arrangementer har været i stærk stigning. Tydeligst viser foreningens aktivitet sig vel i medlemstallets stigning. Medens vi i de første år af 1950'erne havde et medlemstal mellem 1140 og 1180, voksede det fra 1955-1960 fra 1160-1840. 1963 passeredes medlem nr. 2000, og i dag er vi nået op på godt 2800. Inden for samme periode er der kommet en tilgang på et par hundrede nye holdere af Sønderjysk Månedsskrift, så at abonnent nr. 1000 er passeret. Vi havde nok forudset medlemstilgang i jubilæumsåret 1964 og havde sat oplaget af første halvbind af den særlig fyldige jubilæums-årbog efter vort mest optimistiske skøn. Imidlertid må vi halvt med glæde og halvt med beklagelse konstatere, at der alligevel ikke var årbøger nok til alle de nye medlemmer, således at en del af disse kun har fået 2. halvbind. Jubilæums-årbogen omfattede ialt 536 sider. Styrelsen havde vedtaget, at man ville markere 75-års jubilæet ved denne betydelige udvidelse af omfanget, og en henvendelse til de senere årganges bidragydere resulterede i ialt 32 bidrag, hvis ind-

hold alene er bestemt af forfatterens interesseområde; netop derved kommer 75-årbogen til at stå som ret repræsentativ for de forskellige årgange. Efterårshæftet rummede endvidere det sædvanlige anmeldelses- og notestof. I indeværende år vil årbøgerne vende tilbage til sit normale omfang på ca. 20 ark, men oplaget har vi måtte sætte i vejret til 3100 eksemplarer.

Efter vedtagelse på styrelsesmødet sidste år vil der ikke mere blive aflagt særskilt beretning for *Sønderjysk Månedsskrift*, idet dette ligesom dets regnskab nu indgår på lige fod med vort øvrige arbejde. Inden for redaktionen er sket den ændring, at der nu også her som i de to andre redaktionsudvalg er en fast redaktionssekretær. Vi er taknemlige for, at fru Inger Bjørn Svensson har villet påtage sig dette hverv. Takket være større tilskud til driften har det været muligt at udstyre tidsskriftet med flere billeder, hvilket forhåbentlig er faldet i vore læseres smag. Vi har vist alle kunnet se, at nyordningen har medført en ansigtsløftning på tidsskriftet. Abonnementstallet har været stigende og ligger i dag på ca. 1000. Den nu afsluttede årgang bragte ialt 54 større og mindre artikler. I april 1964 udsendtes et særligt indholdsrigt hæfte i anledning af 100-året for 1864; det var på 74 sider og blev sendt til alle medlemmer af Historisk Samfund — som en lille jubilæumsgave.

September-hæftet blev trykt i et ekstra-oplag på 300 eksemplarer og hæftet, hvis indhold havde speciel tilknytning til den årlige, store egnsvandring, blev uddelt gratis til alle turens deltagere sammen med en lille 6-sidet pjece, der indeholdt en omtale af turen, kort over Als, sange o. s. v.

Den årlige oversigt over avisartikler med lokalhistorisk emne, som den stedlige presse har bragt i forrige kalenderår, er blevet udvidet noget, efter at en række af månedsskriftets læsere reagerede positivt på en forespørgsel sidste år, om oversigten havde interesse.

Den sidste lille nyskabelse er »Bogbørsen«, hvor man gratis kan få optaget ønsker om bogbytning, bogsalg eller bogkøb, blot man indsender sin ønskeseddel til redaktionen. Der er kommet en del henvendelser, og flere værker, der har været eftersøgt forgæves i lange tider, er kommet for dagens lys.

Skriftrækken har som nr. 32 udsendt pastor emer. A. Andersens udgave af Jacob Fabricius den Yngres Optegnelser 1617-1644, og dermed er et betydeligt kulturhistorisk stof fra Christian den 4.'s tid gjort tilgængeligt for en bredere kreds. Man har hermed også øget kendskabet til det gottorpske områdes særlige forhold. Trykningen er betalt af Carlsbergfondet, der også har ydet tilskud til udarbejdelsen af manuskriptet.

Den lille serie er blevet øget med Fr. Høyberg: Gennem 80 Ar. Erin dringer fra fremmedherredømmets tid, en levende fortalt fremstilling, som især er blevet modtaget med interesse i Vestslesvig.

Sønderjylland. Historisk Billedbog. Tiden indtil 1864 blev udsolgt i august 1964 og er nu fremstillet i et nyt oplag på 5000 eksemplarer. Et forsøg på at tilbyde skolerne bogen i særlig solid indbinding vandt ikke

større tilslutning, men iøvrigt går salget støt. Samtidig er en tysk udgave af samme værk under forberedelse ved fru Bantelmann; der bliver ikke tale om en direkte oversættelse, men teksten tillempes efter tyske forudsætninger. Styrelsen har desuden vedtaget at udsende yderligere to billedværker. Det næste, som forventes udsendt om to-tre år, skal dække perioden 1864-1920, medens det tredje og afsluttende bind dækker tiden 1920-1970 og skal udsendes i 50-året for genforeningen, altså 1970.

Under forberedelse og vedtaget til udgivelse er en ny udgave af Johan Hvidtfeldts efterspurgte lille vejledning for sønderjyske slægtshistorikere, ajourført og revideret ved arkivar Worsøe. Denne bog vil foreligge, så den kan anvendes ved vinterens kurser i slægts- og personalhistorie. I løbet af det kommende år vil endvidere kunne udsendes H. V. Gregersens udgave af Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København, hvis trykning betales af Videnskabsfondet, og pastor H. F. Petersens Sønderjysk Kirkehistorie. Endelig håber vi til jul at kunne udsende en bog i den lille serie, så at vore medlemmer heller ikke i år behøver at komme i bekneb for gaveideer.

Ekspeditionen råder nu atter over mere arbejdskraft, idet Historisk Samfund med virkning fra 15. februar er blevet anerkendt som beskyttet arbejdsplads og fra samme dato har fået henvist som kontorist fhv. landmand Chr. Thomsen, der på grund af sygdom er blevet slået ud af sit erhverv. Den nye ordning har fremfor den tidligere form for henvisning den meget store fordel, at vi kan regne med at beholde kontoristen gennem en længere årrække, medens vi tidligere som regel måtte sige farvel til kontoristerne, når de var godt inde i arbejdet.

Også i den forløbne vinter har der mange steder været foredragsrækker og aftenhøjskoler med lokalhistoriske og personalhistoriske emner, ligesom der har været vejledende kursus i personalhistorie under ledelse af arkivar Worsøe.

Historisk Samfund fik sidste sommer stillet et beløb til rådighed til foredragsvirksomhed, og vi har derfor i vinter haft mulighed for atter at praktisere en gammel tanke, der bestod i at lade den samme foredragsholder holde foredrag forskellige steder i landsdelen. Det lykkedes at få overinspektør Holger Rasmussen fra Nationalmuseet herved, og i den første uge af november holdt han lysbilledforedraget »Bondens hjem og arbejdsplads gennem tiderne« ved en række velbesøgte aftener i Nordborg, Varnæs, Løgumkloster, Vojens og Flensborg. Forhåbentlig vil det i år lykkes at lave et lignende arrangement.

Fra *amtskredsene*s arbejde er der særlig grund til at nævne, at den af Sønderborg amtskreds udskrevne *prisopgave* er afsluttet. Der indkom ialt 8 besvarelser, hvoraf stud mag. K. Rolfsen Nissens afhandling om »præsident« Bruno Topff vandt førsteprisen. Afhandlingen findes trykt i det netop udsendte halvbind af Sønderjyske Årbøger. Andenpræmien gik til handelsoverlærer Jens Lampes afhandling om »Fyr og farvande omkring Als«, medens tredje- og fjerdeprisen måtte deles mellem møller Linow og Jens Lampe, der sammen havde indleveret

et større manuskript om de alsiske møller, og cand. jur. Grove Stephensen, der havde indleveret en lille afhandling om St. Jørgens Hospital i Sønderborg. De øvrige besvarelser blev belønnet med bogpræmier. Amtskredsen har således haft stor fornøjelse og udbytte af konkurrencen. Den *historiske søndag*, som vi håber er ved at blive en tradition, fandt i år sted den 16. august i Haderslev amt og var udmærket besøgt. Endelig kan det nævnes, at man i Slesvig har fejret 1100-året for Ansgars dødsdag. Som sædvanligt blev der overalt arrangeret møder og udflugter inden for amtskredsene.

Den store egnsvandring var begrænset til en eftermiddagstur. Udflugten, der havde samlet 300 deltagere, gik til Als, og vi besøgte 1964-udstillingen på Sønderborg Slot, Vibæk vandmølle og Kegsnæs kirke. Medvirkende ved turens heldige gennemførelse var museumsinspektør Jørgen Slettebo, ingeniør A. Jespersen, forfatteren Martin N. Hansen og førstelærer Georg Andresen, Kegsnæs.

Som medlem af *Dansk Historisk Fællesforening* har vi atter været repræsenteret ved foreningens årsmøde, der i august 1964 afholdtes i Göteborg. Udsendelsen i oktober af D.H.F.'s fælles bogkatalog, hvor motalen af vore skrifter fyldte 5 sider, har utvivlsomt været medvirkende til vort forøgede salg af bøger, selvom det ikke er muligt at give noget konkret tal. Også i *de nationale foreningers oktoberkursus* på Rinkenæs Ungdomsskole deltog Historisk Samfund.

Lokalhistorisk Samling for Sønderjylland har fortsat indsamlingen af traditionsstof af nationalpolitisk art ved lærer Jens Kristensen og påbegyndt indsamlingen af materiale til belysning af arbejderbevægelsens historie i landsdelen ved redaktør Wittrup Johansen, Sønderborg. For at give et indtryk af arbejdets omfang kan det oplyses, at lærer Jens Kristensen i årets løb ialt har foretaget 25 rejser på 1173 km og besøgt 15 forskellige personer. Ialt råder samlingen nu over et halvt hundrede bånd. Billedindsamlingen er blevet intensiveret, bl. a. med henblik på at skaffe illustrationer til de følgende bind af Sønderjylland, Historisk Billedbog, og bibliotekar, fru Vibeke Gribsvad er i fuld gang med en grundig ordning og påfølgende registrering af billederne.

Desværre er det endnu ikke lykkedes at få en fast bevilling igennem til ansættelse af personale ved den lokalhistoriske samling, men et tilskud på 10.000 kr. fra tipsmidlerne har i år sat os i stand til at fortsætte og intensivere arbejdet. Den i beretningen sidste år nævnte kontakt med blandt andre Dansk Folkemindesamling er blevet udbygget, og magister Iørn Piø med flere derfra er nu i gang med forberedelserne til en såkaldt punktundersøgelse i Emmerlev, hvis formål er at indsamle det forhåndenværende traditionsstof og placere det i dets samfundsmæssige sammenhæng. Det er meningen, at seminarieelever fra Tønder skal knyttes til undersøgelsen, og såvel fra rektor, dr. theol. Asger Nyholms side som fra seminariets historielærere er der vist interesse for undersøgelsen. Selve undersøgelsen er begrænset til Emmerlev by, og grunden til, at Emmerlev er valgt, er byens overkommelige størrelse og almin-

delig viden om, at denne by udmærker sig ved traditionsstof, og at der findes en enestående sognekrønike. Vi venter os meget af denne undersøgelse også med henblik på det fremtidige arbejde. Vi får her kontakt med en del unge seminarieelever, som, hvis deres interesse nu bliver vakt, kan tage et historisk arbejde op ude i sognene. Vi er glade for denne kontakt med ungdommen, og vi vil på forskellig vis søge at udbygge den, for det er af ungdommen, vor fremtid afhænger.

Vi har nogle gange ved årsmøderne kunnet berette, at det svundne år har været et godt arbejdsår. Det gælder i år mere end nogensinde. Vi har haft en medlemstilgang ud over de mest optimistiske forhåbninger, vi har haft et bogsalg, som har slået alle tidligere rekorder, vi har været i aktivitet og fremgang på mange andre områder. Vort regnskab, der i år balancerer med ca. 460.000 kr., viser dette med al tydelighed. Vi har ikke kunnet udføre dette arbejde uden tilskud fra fonds, foreninger, stat, kommuner og amtsråd. Carlsbergfondet har som nævnt betalt trykningen af Jacob Fabricius den Yngres optegnelser, og som sædvanlig har vi også i år modtaget understøttelse fra Dansk Kultursamfund og fra Sprogforeningen. Fra hjemstavnsforeningen »Sønderjyden« i København har vi overraskende uden ansøgning fået tilsendt 1000 kr. For denne økonomiske støtte, vi har modtaget i større eller mindre beløb, vil jeg gerne her fremføre foreningens bedste tak. Understøttelserne har i høj grad bidraget til at fremme arbejdet, men havde der ikke inden for medlemskredsen og den snævre medarbejderstab været interesse og vilje til at udnytte de muligheder, den økonomiske støtte gav os, var vi heller ikke nået så langt som tilfældet er. Jeg takker tillidsmændene for deres indsats ved tegningen af nye medlemmer, og for deres arbejde med oprettelsen af foredragsrækker og aftenhøjskoler med historiske emner, og sidst, men ikke mindst, takker jeg medarbejdere i styrelse, redaktioner og andre arbejdsudvalg for god vilje til at klare de voksende arbejdsbyrder, der bliver dem pålagt, og som næppe vil blive mindre i den tid, der kommer. Vi kan konstatere, at der er en voksende interesse for det historiske arbejde i landsdelen, og det bliver nu vor opgave at følge denne interesse op ved en yderligere intensivering og udbygning af arbejdet.

På dirigentens forslag udsattes debatten om beretningen til efter regnskabsaflæggelsen. Kassereren, ekspeditionssekretær Olav Christensen, aflagde derefter det reviderede regnskab (se omstændede). Beretning og regnskab blev stillet til debat, men ingen ønskede ordet, og begge dele godkendtes enstemmigt.

Til styrelsen genvalgtes Werner Christiansen, Knud Fanø og Johan Hvidtfeldt. Provst, dr. theol. Jens Holdt havde ikke ønsket genvalg, og formanden takkede ham for det arbejde, han igennem ni år havde udført i styrelsen. Særlig det kirkehistoriske udvalg havde provst Holdt viet sin interesse og sin arbejdskraft, og han

havde en væsentlig andel i, at arbejdet var kommet så godt igang dér. På styrelsens forslag nyvalgtes museumsinspektør Hans Neumann. Der fremkom ikke andre forslag. Revisorerne C. H. Sehrt og Erik Friis genvalgtes.

Da ingen ønskede ordet for yderligere bemærkninger, sluttede formanden mødet, idet han udtalte, at han opfattede tavsheden som tegn på tilfredshed og bemyndigelse til at fortsætte arbejdet.

Efter årsmødet talte højskoleforstander Hans Lund om »Askov og Sønderjylland«, og landsarkivar Peter Kr. Iversen fortalte træk fra sit studieophold på arkivet i Merseburg i Østtyskland.

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i arene 1955 til 1964 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de senere år i afganglisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til kassererens kundskab, medens tilgangslisten omfatter alle nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge. Det bemærkes, at det er kassereren, som har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk Samfund har siden årsopgørelsen i 1964 haft en nettotilgang på 175 medlemmer, hvoraf det gamle land atter i år tegner sig for over halvdelen, nemlig 93. Fremgangen fremkommer således: tilgangen af nye medlemmer er på 248, medens der foruden 20, der er afgået ved døden, er slettet 53 på grund af udmeldelse eller restance med betalingen. Medlemstallet pr. 1. oktober 1965 udgør derefter 2862, der fordeles sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	175	Åbenrå by	293
Haderslev amt	346	Åbenrå amt	284
Sønderborg by	77	Sydslesvig	198
Sønderborg amt	162	Stor-København	302
Tønder by	143	Det øvrige Danmark	553
Tønder amt	305	Udlandet	24

Afgang ved død

Christensen, Lorenz, dr., Åbenrå	Knudsen, Ebbe, lærer, Rønsdam pr. Padborg
Clausen, Hans, gårdejer, Elsmark	Kock, J. H., købmand, Sønderborg
Eriksen, Erik, gårdejer, Halk	Lorensen, mejeribestyrer, Stubbæk
Harritsøe, Axel, undervisnings- inspektør, Allerød	Lorenzen, Hans, dr. med., Bov
Hollensen, Andr., købmand, Skodborg Sdj.	Nicolajsen, Fred., præst, Ballum
Jensen, H. S., gårdejer, Tornumgård pr. Lintrup	Nissen, Cathrine, gårdejer, Haderslev
Juhl, Claus, rentier, Råde pr. Øsby	Plum, Daniel, fuldmægtig, Søborg
Juhl, Elsabe, enkepastorinde, Kolding	Warming, Mads, gårdejer, Råhede
Kaad, Andreas, sognefoged, Mindebjerg	Østergaard, J. H., rentier, Gabøl
	Aaholm, Th., fhv. sognepræst i Vojens, Roskilde

Tilgangsliste

Abild, lærer, Asserballeskov pr. Fynshav	Andersen, Erik F., Ved Bella- høj 3 st. vest, Brønshøj
Albrechtsen, Esben, arkivar, Fredens- vej 43 I, Charlottenlund	Andersen, Hans, vandrelærer, Stedesand
Aldrich, Jørgen, Sjællands Tidende, Slagelse	Asserballe bibliotek pr. Fynshav
Alnor, Harry, Dalsgård, Rinkenæs	Assing sognebibliotek, Kibæk
Andersen, Cecilie Slot, elev, Møgel- tønder	Bang, Jørgen, direktør, Espergærde
	Beier, fru øjenlæge, Åbenrå
	Bejer-Petersen, Broder, lektor, forstk., Ravneshøj, Nærum

- Bekke, J. M., Sølvgade 28, København K
 Bierling, H. A., ambassadør, Kgl. Dansk
 Ambassade, Accra, Ghana, Afrika
 Birk, Jørgen, førstelærer, Krummerup
 pr. Fuglebjerg
 Black, E. N., materialforv., Vojens
 Brandt, Aage, sparek.bestyrer, Brøns
 Bredsdorff, Morten, forstander,
 Vordingborg
 Brink, Johannes, styrmænd, Korsør
 Bruun, Ebba Lützw, lærerinde,
 Overbyen, Rinkenæs
 Bøwes, Karl, Adelbygade 63,
 Flensborg
 Calender, styrmænd, Åbenrå
 Christensen, Børge, ass. ved post- og
 telegrafv., Sandkrogen 62, Lyngby
 Christensen, Johs., plantageejer,
 Fakse Ladeplads
 Christensen, Peder, lærer, Møgeltønder
 Christensen, Synne Mølmark, Tors-
 vang 5, Kongens Lyngby
 Christiansen, Chr., Philipsborg
 pr. Avnbøl
 Dahl, Steffen, sekr., cand. jur., Søborg
 Hovedgade 201 III, Søborg
 Dahlmann, Peter, gårdejer, Nr. Skær-
 bæk pr. Skærbæk
 Danholt, E., civilingeniør, Åbenrå
 Dehn, Flemming, kommunel., Frederiks-
 berg Allé 90 I, København V
 Due, Jakob, sekretær, Sønderborg
 Enemark, Anker, fuldm., Allegade 26,
 København F
 Engberg, Jens, arkivar, mag. art.,
 Adelgade 61 IV, København K
 Ensted sogns bibliotek, Stubbæk
 pr. Åbenrå
 Fallesen, Peder V., ass., Humlebæk-
 gade 8 III tv., København N
 Fich, H., seminarieadj., cand. mag.,
 Haderslev
 Frank, Holger, Moltrupvej 15, Haderslev
 Frantzen, P. I., overfenrik, Haderslev
 Futtrup, Inger, overlærer, fru,
 Pallinenalle 2, Lyksborg
 Georgsen, Niels Chr., gårdejer, Alstrup
 pr. Nørager
 Gildberg, C., lærer, Ladegårdskov skole
 pr. Gråsten
 Gladsaxe kommunebibliotek, Glad-
 saxevej 111, Søborg
 Gotthardsen, Niels, gårdejer, Daler
 pr. Daler Østerby
 Gottlieb, fru, Frederikssundsvej 123 D,
 København, Brønshøj
 Gram-Hansen, H. J., Egilsvej 148,
 Odense
 Granum-Jensen, A. R., sognepræst,
 Branderup J.
 Greisen, Walther, Dalstrøget 105 st.,
 København Søborg
 Hammerich, Thora, fru, Åbenrå
 Hansen, Gregers, Barsmark skole
 Hansen, Bent, stud. mag., Lindesnæs-
 vej 11, Århus N
 Hansen, Mogens Bernhard, manufaktur-
 hdl., Fåborg
 Hansen, Bodil Marie, børneforsorgs-
 pædagog, fru, Nærumgård, Nærum
 Hansen, Elisabeth, overlærer, fru,
 Thisted
 Hansen, Erik, lærerstuderende, Tønder
 Hansen, Flemming, Åbenrå
 Hansen, Hans Peter, Nørrealle 3,
 Flensborg
 Hansen, Herle, fru, Åbenrå
 Hansen, Henry, lærer, Henrik Cavlings-
 alle 3, Vanløse
 Hansen, Johannes, skolelærer, Brebøl-
 holt, Slesvig amt
 Hansen, Jørgen, farvehandler, Haderslev
 Hansen, Kathrine, lærerinde, Skanderup
 friskole pr. Kolding
 Hansen, Max, lærer, Asserballe
 pr. Augustenborg
 Hansen, N. A., Femkanten 17, Odense
 Hansen, Niels, arbejdsmand, Kollund
 Østerskov pr. Kollund
 Hansen, Otto Storm, bibliotekar,
 Augustenborg
 Hansen, Peter L., gårdejer, Nørby,
 Visby Sdj.
 Harck, Grethe Hinchely, sundhedspl.,
 Dansk Sundhedstjeneste, Sydslesvig
 Hartwigsen, Dorothea, fru, Johannes-
 gade 30, Flensborg
 Harvey-Hansen, H., bankass., Løgum-
 kloster
 Heide-Jørgensen, E., rigspolitichef,
 Strandvejen 223, Charlottenlund
 Hellesøe, C. A., malermester, Mølby
 pr. Sommersted
 Hemmersam, Karl-Johann, stud. mag.,
 Nyborggade 12, København Ø
 Hennike, Fritz, pastor, Nibøl,
 Sydslesvig
 Henningsen, Inge, kontorass., Åbenrå
 Henningsen, Jens V., overass., Haderslev
 Hillersborg, Astrid, lærerinde, Holstebro
 Holmgaard, Kristian, gårdejer,
 Skodborg J.
 Hübschmann, Anne, fru, Toftlund
 Høgsmose-Jacobsen, P., murerm.,
 Vordingborg

TILLÆG TIL MEDLEMSFORTEGNELSEN

- Jakobsen, Bodil, amtsfuldm., fru
Kalundborg
- Jacobsen, H., kolonnechef, Tinglev
- Jacobsen, Niels-Jørn, lærerstuderende,
Kolding
- Jacobsen, Svend, stud. scient., Lands-
dommervej 9 I, København NV
- Jannsen, Marianne, fru, Harreslevmark,
Musbækvej 74, Sydslesvig
- Jebesen, Michael, skibsfører, Abenrå
Jensen, Hjalmar, Byvej 8, Holme
pr. Højbjerg
- Jensen, J. C. Skriver, generalmajor,
Abenrå
- Jensen, Marta, frue, Vamdrup
- Jensen, Otto, malermester, Kolding
- Jensen, Tove Harritsøe, Svendborg
- Jepsen, Peter, læge, Tønder
- Jespersen, H. Friis, fhv. dommer,
Nybølgård pr. Gram
- Jessen, Erik, amtstueassistent,
Hillerød
- Johannsen, Kirstine Reinholdt, Sund-
hedspl., Dansk Sundhedstjeneste,
Sydslesvig
- Juhler, Johan, stadsarkitekt, Sønderborg
- Juncher, P., adjunkt, Virum Stations-
vej 174, Virum
- Junckers Savværk, Køge
- Justesen, Holger, rentier, Gravens
- Jørgensen, Christen, Kobberholm
pr. Gråsten
- Jørgensen, Hans, sporvejsfunktionær,
Frederik 6. Alle 11, København F.
- Kaps, Hermann, Gedved seminarium
pr. Horsens
- Karstoft, Johann, forstander, Herning
- Kass-Christensen, Frederik, Toften 20,
Abenrå
- Katballe, Peter, pastor, Haderslev
- Kielland-Brandt, Johs., civiling.,
Århus C
- Kirkmand, Johan, elev, Ollerup
- Kjeldsen, J., lærer, Bredebro
- Kjærnulf, H., arkitekt, Sct. Clemens,
Fyn
- Knudsen, Knud, faktor, Vojens
- Knudsen, N. H., inspektør, Abenrå
- Koefoed-Nielsen, R., civiling.,
Sønderborg
- Kolding-Nielsen, Erland, stud. art.,
Birkerød
- Koustrup, P., maskinkons., Marstrup
- Kragh, Th. V., biskop, Haderslev
- Kressner, Nicoline, lærerinde, Visby Sdj.
- Kring, Hans, stud. mag., Århus C
- Kristensen, Alfred, pens. landpost,
Udbyneder, Havndal
- Kronslev, Stig, Agård friskole,
Agård Jyll.
- Køks, Lorenz, gårdejer, Stemmild,
Bylderup Bov
- Kræmer, Lorenz, gårdejer, Balleskov
pr. Fynshav
- Lange, Frantz, lærer, Svenstrup Als
- Langdahl, Svend Erik, sognepræst,
Bonderup pr. Fjerritslev
- Lanthen, Kirsten Poort, socialrådgiver,
Abenrå
- Larsen, F. B., generalmajor, Ejder-
kasernen, Rendsborg
- Larsen, H. K., Skyttebjerg 131, Nærum
- Larsen, Hans, førstelærer, Svindinge
- Larsen, Knud, overlærer, Fredericia
- Larsen, Paul, direktør, Køge
- Laugesen, Bent N., skoleleder, Møllebro,
Flensborg kreds
- Lauridsen, A. M., fru, Kystvej 48,
Abenrå
- Lauritsen, Aage, konsulent, Røde Mølle,
Ollerup
- Leidecker, Liselotte, fru, »Sønderjyden«,
Tønder
- Lind, maskinmester, Skrydstrup
pr. Vojens
- Lind, Egon, overass., Abenrå
- Lindstrøm, Jørgen Henrik, stud. mag.,
Holte
- Lintrup bibliotek
- Lohmann, Hanne, lærerinde, Vojens
- Lomdahl, P. Sejersens, overl., Toftlund
- Lorenzen, A., rentier, Brede, Bredebro
- Lorenzen, Carla, afdelingssygepl.,
Haderslev
- Lund, A. Chr., gårdejer, Poppenbøl,
Højer
- Lund, Benny, lærer, Hammelev
- Lund, Magnus, fhv. stationsf., Fredericia
- Lund, Sven, direktør, Odense
- Lundby-Nielsen, Helga, fru, Abenrå
- Lycke, Anna Cæcilie, fru, Barsmark
pr. Løjt Kirkeby
- Lyngbye, Palle B., lærer, Vejle
- Lützen, Helene, Bredebro
- Madsen, Kaj, overass., Haderslev
- Madsen, Niels Aage, driftsl., Ladegård
pr. Haderslev
- Madsen, Vagn, efterskolelærer,
Bramminge
- Maltbæk, Katrine, overl., Løjt Kirkeby
- Michelsen, Kai, stud. jur., Regensen,
København K
- Mygind, H. B., overlæge, Farsø
- Mylin, Christian, lærerstud., Esbjerg
- Møller, Kai, Nordborg
- Møller, Lago, retsbud, Gråsten

- Møller, L. C., fhv. bagerm., Tønder
Neddermann, Gertrud, fru, Beethovens-
gade 2, Flensborg-Engelsby
Nellemann, Aksel, lektor, Kolding
Nielsen, Anna M., frue, Klipleve
Nielsen, Bente Østergård, Rise gamle
skole pr. Rødekro
Nielsen, Bodil, lærerinde, Ruds Vedby
Nielsen, C. O., distriktschef, Vojens
Nielsen, Carl, vidensk. ass., Højer
Nielsen, Elisabeth, postkontorass.,
Abenrå
Nielsen, Erik, lærer, Løgumkloster
Nielsen, G. R., rangerfmd., Sønderborg
Nielsen, Harald, husejer, Rødding
Nielsen, Hilmar, dommerkontoret,
Vestervig
Nielsen, Ingelene, lærerinde, Kirke-
hørup, Als
Nielsen, Karl, gårdejer, Skafterup,
Sandved Sjøll.
Nielsen, Niels Juel, forsikringsdirektør,
Thorshavn
Nielsen, Tage, lærer, Gråsten
Nielsen, Aage, møllejer, Mølby
pr. Sommersted
Nyegaard, P. Thune, redaktør, Mel-
chorsvej 1, Charlottenlund
von der Ohe, Inge Bente, fru professor,
Flensborg
Olesen, Else, håndgerningsl., Simmelkær
pr. Sunds
Olsen, stationsforst., Fårhus
Olsen, Bernhard, Hedsgård pr. Tinglev
Olufsen, P., Nyhavn 53, København K
Outzen, S., Nygade 7, Bredebro
Petersen, Carl, gårdejer, Sivkro
pr. Bedsted Lø
Petersen, Karoline, fru, Stranderød
pr. Rinkenæs
Pedersen, Erik Ross, kons., cand. jur.,
Nyvej 1 A II, København V
Pedersen, Ernst, stud. mag., Mølle-
marken 8, Bagsværd
Petersen, H., Starup pr. Haderslev
Petersen, Henning E., foderstofforh.,
Skodborg Jyll
Petersen, Hermann C., skrædder, Feld-
berggade 1, Husum, Sydslesvig
Petersen, Kjestine, frk., Bulgariens-
gade 2 IV, København S
Petersen, Niels Møller, læge, Abenrå
Plum, Frederik, direktør, Assens
Poulsen, P. K., overlærer, Hirtshals
Rasmussen, Ejnar, skoleinsp., Glumsø
Rasmussen, Holger, overinsp., National-
museet, København K
Rattenborg, Marie Helene, overlærer,
Abenrå
Ravn Jensen, seminarielektor,
Haderslev
Reinholdt, Peter Jessen, dyrlæge,
Visby Sdj.
Reinwald, H., major, Padborglejren,
Fårhus
Rohleder, bibliotekar, Abenrå
Rostgård, Kirsten, fru, Svinninge
Schmidt, Ejnar, køb., Lydersholm
pr. Jejsing
Schmidt, Hans Jørgen, kølemontør,
Abenrå
Schmidt, Jørgen, direktør, Køge
Schmidt, N. A., kriminalass., Tønder
Schmidt, Ole, seminarieadj., Haderslev
Schmidt, Petrea, Løjt Kloster
pr. Løjt Kirkeby
Schmidt, Søren H., købmand, Randerup
pr. Ballum
Schönwandt, J. Chr., dyrlæge, Abenrå
Sigersen, Erling, komm.lærer, Tagens-
vej 126, København N
Sigaard-Madsen, Gunnar, lærer, Struk-
strup, Sydslesvig
Skau, A. O., overvagtimester, Gråsten
Snitgaard, Anders, rutebilejer, Højer
Staugård, Hans, gartner, Bovrup
Staub, Ulla, Rødekro
Steffensen, Finn Erik, stud. mag.,
Valdemarsgade 31 II, Århus C
Stenbæk, Jørgen, cand. theol., Storenor
pr. Malling
Studiesamlingen, Dansk Central-
bibliotek, Flensborg
Svendsen, Aage Vilh., landsretssagfører,
Århus C
Svensson, Einar, regnskabschef, Risskov
Sørensen, Arnold, værkfører, Havn-
bjerg kro
Sørensen, Bodil Kruse, stud. mag.,
Emdrup Banke 26, København Ø
Sørensen, Jens H., uddeler, Høruphav
pr. Kirkehørup
Tandrup, Leo, stud. mag., Svejstrup
pr. Skanderborg
Termansen, Marie Bang, barnepl.,
Randers
Thomsen, Adolf, gårdejer, Gårdeby
pr. Tinglev
Thomsen, Alfred, typograf, Haderslev
Thomsen, Edith Baungaard, håndger-
ningsl., Brabrand
Thomsen, F. H. S., fhv. trafikkontr.,
Haderslev
Thomsen, Hakon, advokat, Haderslev
Thomsen, Jens, chauffør, Haderslev

TILLÆG TIL MEDLEMSFORTEGNELSEN

Thomsen, Kamma og Lorentz, lærere,
Brøns

Thorning, Ejner, Strandhuse, Kolding

Thunø, Helge, tandlæge, Tønder

Tlemroth, Jens Henrik, stud. mag.,

Dronninggårdsalle 96, Holte

Truelsen, K. P., overlærer, Borg,

Bredebro

Thygesen, Hans Holm, forvalter,

Åbenrå

Wagner, Hans Erich, lærer, Rødekro

Warming, Ejner, landmand, Råhede,

Hviding st.

Wehnert, O. Traugott, bogtrykker,
Lombardigade 17, København S

Vestergård, H. P., afdelingsl., Åbenrå

Westergaard, O., overtrafikass.,

Skærbæk

Vidsted, Christian, Engvej 48,

Nørresundby

Willif, Kurt Holten, lærer, Haderslev

Wittrup-Johansen, E., Rådmands-

løkken 9, Sønderborg

Vollstedt, Carsten, slagter, Haderslev

Wulff, Kai, gårdejer, Asserballeskov

pr. Fynshav

I serien

SKRIFTER, UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND,
er udkommet:

1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. Kr. 2,25. (I boghandelen kr. 4,50).
2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Udsolgt.
3. Tønder gennem Tiderne. Under redaktion af M. Mackeprang. Udsolgt.
4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. Kr. 4,50 (9,00).
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. Udsolgt.
6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udg. af Johan Hvidtfeldt. Kr. 2,00 (4,00).
7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. Udsolgt.
8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. Kr. 2,00 (4,00). Udsolgt.
9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. 2. udgave revideret og udvidet af Hans H. Worsøe. Indb. kr. 8,00 (16,00).
10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. Red. af Cl. Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Kr. 6,00 (12,00).
11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjysk slægtstavlelitteratur, 2. udg. m. tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 7,50 (15,00).
12. Nordslesvig efter genforeningen. 7 radioforedrag. Udsolgt.
13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. Udsolgt.
14. N. Black Hansen: Åbenrå annaler, 1524, 1584-1694. Kr. 4,00 (8,00).
15. Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. Uds.
16. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis. I uds., II kr. 10,00 (20,00), III kr. 15,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: Niels Heldvad. En biografi. Kr. 8,00 (16,00).
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: Kaptajn Hans Bruhns Erindringer. Udsolgt.
19. Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogeskripterens tid. Indb. kr. 12,00 (24,00).
20. Knud Kretzschmer: Den sønderjydske Fond. Kr. 8,00 (16,00).
21. H. V. Gregersen: Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier. Kr. 8,00 (16,00).
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550-1848. Indb. kr. 6,00 (12,00).
23. G. Japsen: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850. Indb. kr. 15,00 (30,00).

24. Sigurd Schoubye: Guldmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550-1900. Udsolgt.
25. Åbenrå Bys Historie I. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 16,50 (33,00). Bd. II udkommer 1966.
26. Harald Jørgensen: To Ungdomsvenner. En brevveksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen. Indb. kr. 15,00 (30,00).
27. H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderjysk Psalmesang 1717-1740. Indb. kr. 22,00 (44,00).
28. H. V. Gregersen: Den Lüneburgske Saltoktroi. Et bidrag til salt-handelens historie i hertugdømmet Slesvig. Indb. kr. 17,00 (34,00).
29. Johan Hvidtfeldt: Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805. Indb. kr. 25,00 (50,00).
30. Tønder Seminarie-Stat 1788-1963. Indb. kr. 25,00 (50,00). Udarb. af Jens Lampe under medvirken af Asger Nyholm og Erik Larsen.
31. Peder H. Smidt: Hverdag og Fest - Vestslesvigske Minder. Udsolgt.
32. Jacob Fabricius d. Yngres Optegnelser. Tekst, oversættelse og noter v. pastor emer. A. Andersen. Indb. kr. 30,00 (60,00).
33. Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København. Indb. 30,00 (60,00).

SØNDERJYLLAND - HISTORISK BILLEDBOG

Tiden indtil 1864.

v. Jørgen Paulsen og Poul Kürstein. 256 s. Indb. kr. 15,00 (30,00).

I Historisk Samfund for Sønderjyllands serie af små, populære levnedsskildringer er udkommet:

Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livs-historie. Udsolgt.

Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Kr. 5,00 (10,00).

Morten Kamphövener: Skrumsager. En sønderjysk fører. Kr. 5,00 (10,00).

Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Udsolgt.

Th. Kaufmann: Minder og tanker. Erindringer fra grænse-landet. Indb. kr. 5,50 (11,00).

Frederik Høyberg: Gennem 80 År. Indb. kr. 5,50 (11,00).

Andreas Øster: Barn i Herrnhuternes Christiansfeld. Indb. kr. 6,00 (12,00).

De to serier redigeres af et udvalg bestående af generalkonsul, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, seminarielektor H. V. Gregersen, Haderslev, rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, København, landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, og forstander Hans Lund, Tanderupgård. Manuskripter og henvendelser til redaktionen iøvrigt sendes til redaktionssekretæren, seminarielektor H. V. Gregersen, Dronning Alexan-drinevej 2, Haderslev, telefon (045) 2 20 83.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

Formand: landsarkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

Kasserer: ekspeditionssekretær
Olav Christensen, Haderslev

Sekretær: viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Åbenrå

Amtsudvalgsformænd:

Gdr. Ernst Christensen, Asserballe
sognepræst Tage Holm, Vøjens
overassistent Holger Jacobsen, Åbenrå
pastor H. F. Petersen, Satrup, Angel
gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

Styrelsesmedlemmer iøvrigt:

Viceskoleinspektør Werner Christiansen,
Tønder
rektor Knud Fanø, Flensborg
generalkonsul, professor, dr. phil.
Troels Fink, Flensborg
seminarielektor H. V. Gregersen, Haderslev
rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt,
København
fhv. højskoleforstander Hans Lund,
Tanderupgård
museumsinspektør H. Neumann, Haderslev
seminarielektor, dr. phil. S. Schoubye,
Tønder
cand. polit. Inger Bjørn Svensson,
Haderslev
apoteker, dr. pharm. Hans-Iver Toft, Tønder
arkivar Hans H. Worsøe, Åbenrå

Formanden, kassereren og sekretæren
danner forretningsudvalget

Sekretariat og ekspedition:

Landsarkivet, Åbenrå,
(arkivar Hans H. Worsøe)
tlf. (0 46) 2 27 04. Giro 116642

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Arbøger: Knud Fanø,
box D, Gråsten Bank, Kruså

Sønderjysk Månedsskrift: Inger Bjørn
Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev

Skriftrækken: H. V. Gregersen,
Dronning Alexandrinesvej 2, Haderslev

Kassererens adresse:

Olav Christensen, Christiansfeldvej 30,
Haderslev, giro: 42682

Sønderjyske Arbøger er Historisk Samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingent er
f. t. 11,50 kr. + porto m. v.

Indmeldelser modtages af sekretariatet,
af alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd

Sønderjyske Arbøger og Skrifterne
er i kommission hos
Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.

